

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
Г.С. СКОВОРОДИ**

ЄРМАКОВА ТЕТЯНА СЕРГІЇВНА

УДК 371.71 (438)

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ФОРМУВАННЯ
КУЛЬТУРИ ЗДОРОВ'Я ШКОЛЯРІВ У ПОЛЬЩІ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Харків – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор педагогічних наук, професор
Іонова Олена Миколаївна,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди,
завідувач кафедри
природничо-математичних дисциплін.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Кузнецова Олена Юрївна,
Національний юридичний університет імені Ярослава
Мудрого (м. Харків),
завідувач кафедри іноземних мов №3;

доктор педагогічних наук, професор
Проніков Олександр Костянтинович,
Чернігівський державний педагогічний університет
імені Т.Г. Шевченка,
професор кафедри педагогіки, психології
і методики фізичного виховання;

доктор педагогічних наук, професор
Шпак Валентина Павлівна,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького,
професор кафедри соціальної роботи
і соціальної педагогіки.

Захист відбудеться « » 2017 р. о ___ годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 64.053.04 у Харківському національному педагогічному університеті
імені Г.С. Сковороди за адресою: 61002, м. Харків, вул. Алчевських, 29, ауд. № 216.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського національного
педагогічного університету імені Г.С. Сковороди за адресою: 61168, м. Харків,
вул. Валентинівська, 2, ауд. № 215-В.

Автореферат розісланий « » 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.А. Штефан

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Сьогодні перед освітою постає завдання формування людини як унікальної цілісної творчої індивідуальності, що здатна здійснювати відповідальний вибір у різноманітних життєвих ситуаціях та прагне до максимальної реалізації своїх можливостей. Основна роль у реалізації цього завдання покладається на загальноосвітню школу, яка охоплює навчанням і вихованням переважну більшість дітей протягом досить тривалого часу та керується у своїй діяльності науково обґрунтованим теоретичними та практичними матеріалами.

Спрямування вітчизняної системи освіти на загальноєвропейський рівень, побудова власної системи цінностей, вдосконалення та зміцнення напрямів державної політики з питань формування здорового зростаючого покоління підтверджується рядом нормативно-правових документів (Національна доктрина розвитку освіти в Україні XXI століття, Міжгалузева комплексна програма «Здоров'я нації» на 2001-2011 рр., Загальнодержавна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року, Державна програма розвитку фізичної культури і спорту на 2007-2011 рр., Концепція Державної програми «Здорова дитина» на 2008-2017 рр., Концепція розвитку освіти України на період 2015-2025 рр., Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Загальнодержавна програма «Здоров'я – 2020: український вимір» тощо).

Однак, реалізація змісту вищезазначених документів не супроводжується підвищенням рівня здоров'я шкільної молоді. До того ж, в умовах значного зниження рівня здоров'я школярів, відсутності у школах лікарів (педіатрів, гігієністів) значну відповідальність покладено саме на педагогів, які вимушені вирішувати проблему забезпечення здоров'я дітей. Недостатня усвідомленість учителями цінності власного здоров'я та здоров'я школярів, незадовільний стан володіння здоров'язбережувальними технологіями в індивідуальній життєдіяльності та освітньому процесі, недооцінка значимості власної культури здоров'я та ролі педагогічної діяльності у збереженні здоров'я школярів говорить про дефіцит культури здоров'я й у педагогів зокрема.

Пошук нових підходів до вирішення проблеми формування культури здоров'я школярів зумовлює необхідність проведення ретроспективного аналізу його генезису не тільки у вітчизняних закладах освіти, а й у європейських. На особливу увагу заслуговує вивчення позитивного досвіду Польської держави.

Так, по-перше, Польща однією з перших постсоціалістичних держав увійшла в Європейський Союз, докорінно змінивши освітню галузь (децентралізація системи освіти, позбавлення від заідеологізованості, наближення навчання до європейських освітніх стандартів та потреб ринку праці, спрямування системи освіти на пріоритети особистості). По-друге, Польща та Україна історично мають схожу культуру, менталітет та систему цінностей, які завжди були досить близькими до відповідних характеристик українців. По-третє, Польща, як і переважна більшість країн Європейського Союзу, має достовірну національну базу даних стосовно формування культури здоров'я, збереження та зміцнення здоров'я (Всезагальна декларація прав людини (1948 р.); Конвенція про права дитини (1989 р.); Декларація тисячоліття ООН

(2000 р.); Глобальна стратегія «Здоров'я для всіх до 2000 року» (1980 р.); Люблянська хартія (1996 р.); Оттавська хартія (1986 р.); Загребська декларація (2007 р.); Європейська оздоровча стратегія «Together for Health» («Разом до здоров'я») з 2003 по 2020 роки; Міжнародний договір «International Health Regulations», 2005 («Міжнародні медико-санітарні правила»); Європейська стратегія «Europe for Health and Wealth», 2004 («Європа для здоров'я та благополуччя»); The Tallinn Charter: Health Systems for Health and Wealth (Талліннська хартія: системи здоров'язбереження для здоров'я та благоустрою), 2008; концепція «Healthy Cities» («Здорові міста»), програм «Health 21» («Здоров'я 21») та «Health 2020» («Здоров'я 2020») тощо. Почетверте, урядом Республіки Польща було створено освіту в контексті зміцнення здоров'я дітей шкільного віку через формування в них знань про культуру здоров'я. Про це зазначається у правових документах, які підпорядковані та скоординовані з Радою Європейської Комісії та Європарламентом («Освіта та підготовка 2010», «Освіта та навчання – 2020», «Оновлена стратегія розвитку освіти – 2020», документи ООН щодо «Мети Міленіуму», «Приязного світу дитини» та «Європейській стратегії в інтересах здоров'я та розвитку дітей і молоді»); визначено вимоги до школи щодо забезпечення школярів безпечного та корисного для здоров'я навчання, побудову власних систем цінностей, їх становлення й вдосконалення (Біла книга розвитку та вдосконалення. Навчання та учіння на шляху до суспільства, що навчається, 1995 р.). Активну діяльність щодо збереження й зміцнення здоров'я школярів, вчителів та батьків через формування в них знань про культуру здоров'я, підвищення рівня інформованості дітей і молоді, вихованні мотивації до формування культури здоров'я через розробку, втілення відповідних навчальних програм, розвиток проектів, спрямованих на оздоровчу освіту (фізичну, психічну та соціальну) веде Міністерство науки і вищої школи Польщі.

На сьогодні польськими науковцями накопичено багатий науковий матеріал, який дозволяє розглядати культуру здоров'я школярів та процес її формування за різними такими аспектами, як:

- розробка концепцій щодо збереження, зміцнення та формування здоров'я школярів в освітньому середовищі (І. Ковчина, К. Полак, Д. Туохі, З. Цендровські); загальнопедагогічні підходи до визначення чинників, що впливають на стан здоров'я школярів (К. Боржуцька-Ситкевич, Д. Влодарек, Б. Воунаровська, К. Деннек, Б. Курас, Ж. Тоеплиш, Е. Черська, З. Яворський);

- дослідження детермінантів формування культури здоров'я школярів, зокрема «виховання здоров'я» або «навчання здоров'я» (А. Гавель, М. Ковальський); «здоров'язберігаюча освіта» як сукупність певних дій учителя, що спонукають школярів до отримання та засвоєння знань, умінь і навичок в інтересах здоров'я (Б. Воунаровська, М. Задворна-Чеслак, А. Залевська-Мелер, Е. Жерська, Х. Кололо, Й. Мазур, М. Рокицька-Хебель, Є. Чаронська, Е. Сирек); «культура школи» як популяризація здоров'язберігаючого навчання серед школярів і їхніх батьків (Й. Брунер, Е. Влодарчик, І. Кавецький, Р. Квасніца, С. Кшихала, М. Левартовська-Зихович, К. Осташевські, К. Полак, Е. Пухала, Т. Шкудларек, П. Ярошинські); екологічне (Е. Коніуши, Р. Кулік, Б. Літвінчук, В. Ставанські, Я. Стжалко, В. Собчик, Л. Тушинська, С. Ядвіга, Й. Ярон), гігієнічне (Ж. Громаджка-Островська, С. Корчак,

З. Яворські), фізкультурно-оздоровче (М. Броніковські, Е. Венгрин, Й. Вельські, Р. Войцик, А. Залескі-Ейгерд, Б. Заустовська, З. Зуковска, К. Зухона, Ж. Іждебські, А. Краванські, Т. Лісіцкі, Т. Машчак, В. Осінські, Л. Плавинска, Ф. Рохович, Д. Умієтовска) навчання;

- професійна підготовка майбутніх учителів до формування у школярів культури здоров'я (Г. Банасжак, Й. Кміта, Ц. Стипулковський).

У свою чергу, українськими науковцями було зроблено ряд досліджень системи шкільної освіти Польщі. Так, у роботі Р. Гаха «Система фізичного виховання молоді в українських та польських загальноосвітніх школах (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)», (2012 р.) та В. Пасічника «Підготовка вчителів фізичної культури у Польщі (друга половина ХІХ – початок ХХІ століття)», (2010 р.), розкрито питання особливостей розвитку фізичного виховання в Польщі, як засобу зміцнення здоров'я дітей, виокремлено порівняльні шляхи професійно-педагогічної підготовки спеціалістів з фізичного виховання в Польщі та в Україні; Н. Савченко «Теорія і практика позашкільної освіти молоді в Польщі (остання чверть ХІХ століття – середина ХХ століття)», (2013 р.), узагальнено розвиток позашкільної освіти молоді в Польщі в означений період, виокремлено необхідні для суспільства функції, які виконує ця ланка освітньої системи; І. Даценко «Підготовка учнівської молоді до життя у Республіці Польща», (2008 р.), розкрито питання формування моральних стосунків підлітків різної статі, підготовки молоді до сімейного життя; Я. Морітз «Система професійної підготовки вчителя і шляхи її оптимізації в умовах розвитку сучасної освіти в Польщі», (2004 р.), висвітлено педагогічні шляхи і методи, що впливають на характер і результати підготовки майбутнього вчителя в нових умовах розвитку суспільства шляхом створення відповідної науково-методичної системи.

Разом із тим, проблема формування культури здоров'я школярів Польщі не була системним та цілісним дослідженням як в Польщі, так і в Україні. З огляду на це актуальність і доцільність вивчення польського досвіду формування культури здоров'я школярів зумовлює необхідність розв'язання низки *суперечностей* щодо досліджуваної проблеми:

між потребою суспільства в розвитку здорової особистості через освіту України та недостатньо ефективною діяльністю всіх ланок освіти з реалізації здоров'язберезувальних ідей, що призводять до погіршення стану рівня здоров'я школярів;

між наявними чисельними позитивними дослідженнями польських науковців у вирішенні проблеми формування культури здоров'я школярів та їх недостатньою вивченістю в Україні;

між упровадженими здоров'язберезувальними концепціями у шкільній освіті Польщі, що мали позитивний результат на формування культури здоров'я школярів, та необхідністю їх залучення в українську освітню практику;

між тенденцією до підвищення рівня національної системи освіти і виховання до міжнародного європейського та потребою у збереженні національного менталітету, культури і традицій нашої країни.

Таким чином, актуальність комплексного вивчення проблеми формування культури здоров'я школярів Республіки Польща, подолання вищезазначених

суперечностей, відсутність цілісного педагогічного дослідження та практична значимість даної проблеми для України зумовили вибір теми дисертаційної роботи **«Теорія і практика формування культури здоров'я школярів у Польщі (друга половина ХХ – початок ХХІ століття)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації є складовою комплексної програми науково-дослідної роботи кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Підвищення ефективності навчально-виховного процесу в середніх загальноосвітніх і вищих навчальних закладах» (РК № 1-200199U004104) та державної бюджетної теми Міністерства освіти і науки України «Теоретико-методологічне забезпечення формування здорового способу життя особистості в умовах навчального закладу в контексті Європейської інтеграції» (№ державної реєстрації 0114U001781). Тему дисертації затверджено вченою радою Харківської державної академії дизайну і мистецтв (протокол № 26 від 14.02.2013 р.) та узгоджено в Раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 2 від 26.02.2013 р.).

Мета дослідження на основі вивчення теоретико-педагогічних ідей формування культури здоров'я школярів Польщі, аналізу й узагальнення досвіду їх реалізації в досліджуваній період сприяти використанню творчих знахідок зарубіжного досвіду в сучасній освітній практиці України для збереження здоров'я особистості школяра.

Відповідно до мети визначено такі **завдання** дослідження:

1. Висвітлити стан наукової розробки проблеми формування культури здоров'я школярів Польщі.
2. Простежити становлення та розвиток ідей формування культури здоров'я школярів у світовій та польській історико-педагогічній думці.
3. Розкрити методологічні підходи до дослідження проблеми формування культури здоров'я школярів Польщі та схарактеризувати термінологічно-поняттєвий апарат проблеми, що вивчається.
4. Визначити внесок польських науковців в теоретичну розробку засад формування культури здоров'я школярів Польщі у другій половині ХХ – початку ХХІ століття.
5. Обґрунтувати етапи та провідні тенденції розвитку проблеми формування культури здоров'я школярів Польщі у другій половині ХХ – початку ХХІ століття та узагальнити досвід реалізації питання формування культури здоров'я школярів на кожному з визначених етапів.
6. Визначити перспективи використання досвіду формування культури здоров'я школярів Польщі в сучасних умовах загальноосвітніх закладів України.

Об'єкт дослідження – процес формування культури здоров'я школярів у Польщі.

Предмет дослідження – теорія і практика формування культури здоров'я школярів у Польщі другої половини ХХ – початку ХХІ століття.

Головна концептуальна ідея дослідження полягає в тому, що культура здоров'я визначається як важлива складова загальної культури людини, а формування

культури здоров'я школярів є цілісним і динамічним процесом, який спрямовано на формування високого рівня якості життя та здоров'я особистості.

В основу дослідження було покладено обґрунтовану періодизацію етапів формування культури здоров'я школярів Польщі у другій половині ХХ – початку ХХІ століття, яка дозволяє прослідкувати динаміку розвитку проблеми, яка дає змогу більш детально розглянути педагогічні погляди науковців означеного періоду на дану проблему.

Вивчення теоретичних засад і досвіду впровадження та реалізації питання формування культури здоров'я школярів Польщі в досліджуваній історичний період забезпечує цілісність дослідження та надає можливостей для визначення напрямів упровадження узагальненого досвіду в сучасний освітньо-виховний процес України.

Концепція дослідження включає три взаємопов'язані концепти, які сприяють реалізації провідної ідеї.

Методологічний концепт утілює взаємозв'язок і взаємодію наукових підходів до розв'язання питання формування культури здоров'я школярів, зокрема:

системно-цілісний підхід передбачає розгляд людини та її здоров'я як цілісної системи, формування культури здоров'я особистості як складної, динамічної системи;

антропологічний підхід, у межах якого відбувається орієнтація на природні особливості людини, що уможлиблює орієнтацію на усебічний розвиток особистості та передбачає використання формування культури здоров'я через знання всіх наук про людину;

культурологічний підхід розкриває культуру здоров'я як сукупність здоров'язберігаючих компетенцій, зв'язок людини з культурою як систему цінностей, сприяє вивченню властивостей культури здоров'я в руслі взаємовпливу культури і здоров'я;

компетентнісний підхід забезпечує вивчення процесу формування культури здоров'я школярів через розвиток здоров'язберезувальних компетенцій, а саме – поглиблення в учнів знань про власне здоров'я, удосконалення життєво необхідних умінь та навичок, уміння використовувати їх у навчальній та повсякденній діяльності, створення мотивації учнів щодо дбайливого ставлення до власного здоров'я;

аксіологічний підхід визначає людину та її здоров'я як найвищі цінності, а процес формування культури здоров'я вимагає ґрунтуватися на виборі цінностей, норм, ідеалів та відповідних видів діяльності, результатом яких є оздоровлення людини;

особистісно-діяльнісний підхід передбачає, що в центрі навчання знаходиться учень як особистість (його мотиви, цілі, неповторний психологічний склад), а формування культури здоров'я відбувається через залучення особистісного досвіду школяра;

салютогенетичний підхід (від. лат. *salus* – здоров'я і *genesis* – створення, походження, що дослівно означає «здоров'ястворення»), згідно з яким у центр уваги ставиться не хвороба, а людське здоров'я та його збереження, що уможлиблює

розгляд формування культури здоров'я як процесу невілювання негативних зовнішніх і внутрішніх факторів та зміцнення власного зростання людини.

Теоретичний концепт визначає систему дефініцій, яка є основою розуміння проблеми формування культури здоров'я школярів з позиції історичної ретроспекції та характеризується ідентифікацією історико-педагогічних і наукових джерел, відходом від апріорно крайніх позицій в оцінці історичних подій, явищ, процесів.

Технологічний концепт передбачає визначення перспектив упровадження польського досвіду формування культури здоров'я школярів досліджуваного періоду в сучасні шкільні умови нашої держави.

У процесі дослідження використано комплекс **методів**, а саме: *загальнонаукові* (історико-педагогічний аналіз, синтез, узагальнення, порівняння нормативно-правових та законодавчих документів, архівних матеріалів, наукової літератури), що стали основою для вивчення складових формування культури здоров'я школярів Польщі у другій половині ХХ століття; *історико-структурний* – сприяв систематизації історико-педагогічних джерел із проблеми, яка вивчається; *історико-порівняльний* – надав можливість порівняти польську й українську наукову літературу другої половини ХХ століття; *ретроспективний* – дав можливість простежити в динаміці становлення й розвиток формування культури здоров'я школярів Польщі у досліджуваний період; *компаративістський* – сприяв виявленню методологічних підходів до дослідження питання формування культури здоров'я; *проблемно-цільовий* – надав можливість зіставити документальні джерела й архівні матеріали, що відображали розвиток і реалізацію проблеми формування культури здоров'я школярів Польщі на кожному з визначених етапів; *термінологічний аналіз спеціальної літератури* – забезпечив визначення термінів та понять відповідно до предмета дослідження.

Джерельна база дослідження. Основою дослідження стали:

сучасні документи, постанови та рекомендації Ради Європи, Усесвітньої організації охорони здоров'я, у яких визначено законодавчі засади та напрями формування здорового покоління в системі освіти країн об'єднаної Європи; офіційні європейські матеріали конференцій, симпозіумів, з'їздів та семінарів щодо проблеми здоров'язбереження зростаючого покоління;

законодавчі документи досліджуваного періоду, зокрема: закони, постанови, накази, декрети, законодавчі та нормативні акти досліджуваного періоду з питань освіти у Республіці Польща та розпорядження, повідомлення, інструкції, ухвали, рекомендації, вказівки, програми реалізаторів урядової політики (Міністерства освіти і виховання, Міністерства здоров'я і суспільної опіки);

праці польських філософів та педагогів присвячені висвітленню особливостей розвитку системи освіти Польщі, у яких розкрито поняття «культура» та «здоров'я», обґрунтовано конкретні виховні цілі зі формування культури здоров'я школярів (В. Брезінек, Б. Сліверський);

монографічні дослідження польських науковців із питань збереження, зміцнення, формування здоров'я, формування культури здоров'я школярів, педагогіки здоров'я (Й. Бельський, Б. Бжозовський, Х. Вентландтова, Б. Вільгоцька-Оконь, Й. Данецький, М. Демел, І. Кавецький, Е. Мазуркевич, Х. Малушевський,

В. Оконь, Т. Пільх, С. Радукевич, С. Стжижевські, А. Хансен, К. Чайковський, О. Чернявська);

праці українських науковців, що розкривають оригінальні ідеї здоров'язбереження школярів в Європейському освітньому просторі (Т. Борова, Е. Вільчковський, О. Іонова, О. Кузнецова, В. Пасічник), підготовки майбутніх учителів до формування та зміцнення здоров'я школярів (Р. Гах, О. Проніков), питання організації і розвитку системи освіти України (С. Золотухіна, В. Лозова, О. Микитюк, В. Шпак, Л. Штефан);

архівні матеріали (87), зокрема документи *Центрального державного архіву в м. Варшава* (ф. 692 – Звіди і колекції. Відділ науки і вищої школи, ф. 3710 – Методичний кабінет палацу молоді в Варшаві, ф. 8477 – Методичний кабінет палацу молоді у Варшаві. Позашкільна діяльність. Виховання в колективі, ф. 4775 – Методичний кабінет палацу молоді в Варшаві. Позашкільна діяльність. Наша книгарня); *Державного архіву в м. Катовіце* (ф. 2551 – Польська матір шкільна. Збір документів. Світлиця, ф. 3712 – Методичний кабінет палацу молоді в Катовіце. Узагальнений архів з ресурсу Державного Архіву в Катовіце); *Державного архіву в м. Познань* (С. А II Т/2 к. 150 – Відділ науки і навчання. Опис розпоряджень голови Ради Міністрів); *Центрального державного історичного архіву України м. Львова* (ф. 729 – Державний педагогічний інститут, м. Львів);

науково-педагогічні джерела відкритих фондів Національної бібліотеки Польщі (м. Варшава), Головної бібліотеки Академії виховання фізичного і спорту імені Ц. Снядецького (м. Гданськ), Гуманітарної бібліотеки Гданського університету (м. Гданськ), Головної бібліотеки Університету Казіміра Великого (м. Бидгощ), Педагогічної бібліотеки (м. Бидгощ), Харківської державної бібліотеки імені В.Г. Короленка, Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, бібліотеки Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди, Національної бібліотеки імені В.І. Вернадського, Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника;

матеріали періодичних видань Польщі: «Nowa szkoła» («Нова школа»), «Biblioteczka metodyczna organizatora oświaty sanitarnej» («Методична бібліотека організатора санітарної освіти»), «Wychowanie fizyczne w szkole» («Фізичне виховання в школі»), «Kultura fizyczna» («Фізична культура»), «Wychowanie fizyczne i zdrowotne» («Виховання фізичне та оздоровче»), «Kwartalnik pedagogiczny» («Педагогічний кварталник»), «Problemy opiekuńczo-wychowawcze» («Проблеми опікунсько-виховні»), «Polityka społeczna» («Суспільна політика»), «Biuletyn Pedagogiczny» («Педагогічний бюлетень»), «Archiwum historii medycyny» («Архів історії медицини»), «Zdrowie publiczne» («Публічне здоров'я»), «Sport robotniczy» («Робітничий спорт»), «Teoria i praktyka fizycznej kultury» («Теорія і практика фізичної культури»), «Oświata zdrowotna w szkole» («Оздоровча освіта в школі»), «Wychowanie» («Виховання»), «Wychowanie fizyczne i higiena szkolna» («Виховання фізичне і гігієна шкільна»), «Oświata zdrowotna. Biuletyn metodyczno-informacyjny» («Оздоровча освіта. Бюлетень методично-інформаційний»), «Życie szkoły» («Життя школи»), «Biblioteczka reformy» («Бібліотечка реформи»), «Problemy Rodziny» («Проблеми родини»), «Zdrowie – Kultura Zdrowotna – Edukacja» («Здоров'я –

Культура здоров'я – Освіта»), «Health Promotion» («Пропаганда здоров'я»), «Biuletyn Pedagogiczny» («Бюлетень педагогічний»); України – «Відродження», «Здоров'я та фізична культура», «Завуч», «Пропагування здоров'я», «Наукові записки», «Гуманітарний вісник» та радянські журнали – «Вопросы философии», «Советская педагогика» досліджуваного періоду, на сторінках яких публікувалися протоколи засідань шкільних педагогічних рад, рекомендації для учителів і батьків із питання оздоровлення школярів, роз'яснення до нових введених навчальних програм або розпоряджень Міністра освіти, матеріали з'їздів, конференцій, нарад, присвячених питанням теорії та практики формування культури здоров'я школярів;

серії навчально-методичної літератури «Бібліотека методики гігієнічної освіти», «Бібліотечка організатора санітарної освіти», «Державний заклад лікарських видавництв» (PZWL), що видавалися на всій території Польщі;

оригінальні авторські програми із здоров'язберігаючого виховання школярів, які було обґрунтовано, розроблено та впроваджено освітянами протягом досліджуваного періоду (В. Вацлавський, Б. Воунаровська, М. Желазкевич, Й. Жепка, Й. Кутзнер, З. Піотровський, Ж. Яворський);

розпорядження з протоколів шкільних педагогічних рад та засідань організаторів предметних кіл шкіл міст Бидгощ, Варшава, Гданськ, Тарнув, звіти керівних органів освіти Польської держави, де обговорювалися питання шляхів зміцнення здоров'я школярів та формування їхньої культури здоров'я;

листи та автобіографічна література (Ян Павел II), у яких висвітлено ідею про людину та її цінність, про роль здорової родини з точки зору церкви та віросповідання.

Хронологічні межі дисертації охоплюють період 1950-ті – 2004 рр..

Нижня хронологічна межа визначається початком 1950-х рр., характерними ознаками яких було незадовільний стан здоров'я та необхідність підвищення рівня здоров'я учнівської молоді в наслідок Другої Світової війни та спонукало державні керівні органи до здійснення низки реформ у шкільних навчальних закладах, спрямованих на покращення фізичного та гігієнічного виховання дітей і молоді, інтенсивного розвитку масового дитячо-юнацького спорту через створення керівних органів фізичної культури та спорту.

Верхня хронологічна межа (2004 р.) обумовлена вступом Польщі до Європейського Союзу, суттєвими змінами системи освіти, зокрема формування європейського виміру в освіті, визначення європейських стандартів шкільної освіти, зміст яких спрямовано на виховання здорової особистості школяра в навчально-виховному закладі; визначенням культури здоров'я як важливого компоненту загальної культури людини, що сприяє зміні способу мислення, правильній оцінці та переоцінці негативних життєвих позицій, появі необхідних навичок формування здорового способу життя.

Територіальні межі дослідження охоплюють воєводства (області) різних регіонів Польщі: центральну частину (Мазовецьке, адміністративний центр Варшава), західну (Великопольське, центр – Познань), східну (Люблинське, центр – Люблін), північну (Поморське, центр – Гданськ), південну (Малопольське, центр – Краків). Увагу сфокусовано на загальноосвітніх школах Польщі, що забезпечують 9-

річне обов'язкове навчання: 6-річна основна (початкова) школа та 3-річна гімназія. Зміст освіти у цих школах не мав суттєвих відмінностей (єдині для всіх вимоги щодо завдань, принципів, засобів навчання); система освіти, матеріально-технічне, науково-методичне та кадрове забезпечення були добре розвиненими та мали своєчасну інформаційну складову. Окрім цього, при загальноосвітніх школах діяли позашкільні освітньо-виховні заклади освіти, що у свою чергу складають невід'ємну частину цілісної системи освіти Польщі, діяльність яких була спрямована на розвиток фізичної активності, формування та зміцнення здоров'я школярів у вільний від навчання час, засвоєння соціально прийнятних моральних норм, вироблення ціннісних орієнтацій та життєвих планів. Водночас в організації формування культури здоров'я школярів істотних відмінностей немає.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає у тому, що *вперше*:

- на підставі наукових підходів (системного, культурологічного, компетентнісного, аксіологічного, особистісно-діяльнісного, антропологічного та салютогенетичного) з урахуванням соціально-економічних, культурно-громадських та педагогічних чинників цілісно досліджено розвиток проблеми формування культури здоров'я школярів Польщі;

- окреслено польську та вітчизняну історіографію дослідження проблеми формування культури здоров'я школярів та виокремлено напрями вивчення питання;

- систематизовано внесок польських науковців у розвиток проблеми формування культури здоров'я школярів досліджуваного періоду, а саме: обґрунтування концепцій, що дозволяють розуміти суть питання формування культури здоров'я школярів, визначення змісту освіти (вимоги, які висуває суспільство перед школою, розробка навчальних програм, урахування ступеню послідовності та доступності, єдності теорії і практики), розробка форм, методів і засобів навчання й виховання; виокремлення факторів, що мають вплив на формування культури здоров'я школярів (вікові, індивідуальні особливості розвитку школярів; загальні фактори шкільного середовища, зокрема забезпечення відповідних умов для формування, збереження і зміцнення здоров'я школярів та урахування зовнішніх чинників впливу на особистість школяра – вплив соціального оточення на здоров'я школярів); визначення компонентів культури здоров'я (гігієнічне виховання, гігієнічна культура, фізичне виховання, фізична культура, шкільне середовище, вільний час школярів, позакласна та позашкільна діяльність, технічні засоби навчання); визначення категоріального апарату терміну «формування культури здоров'я» школярів («культура здоров'я», «здоров'язберігаюче виховання», «здоров'язберігаюча освіта», «педагогіка здоров'я»);

- проаналізовано історичний розвиток зародження проблеми формування культури здоров'я дітей шкільного віку як у польській, так і у світовій педагогічній думці;

- науково обґрунтовано етапи розвитку проблеми формування культури здоров'я школярів у визначених хронологічних межах, а саме: *перший етап* (1950-ті–1960-ті рр.) – етап становлення та розвитку проблеми формування культури здоров'я школярів; *другий етап* (1970-ті–1980-ті рр.) – етап визнання на державному рівні

проблеми формування культури здоров'я школярів та упровадження в шкільну освіту ідеї здоров'язберігаючого виховання; *третій етап* (1990-ті–2004 рр.) – етап розвитку проблеми формування культури здоров'я школярів як системи на гуманістичних засадах;

- узагальнено досвід формування культури здоров'я школярів відповідно до визначених етапів за такими напрямками: організація навчальної діяльності (виокремлено предмети, зміст яких сприяє формуванню знань, умінь і навичок щодо збереження здоров'я), здійснення виховної позакласної (проведення годин класного керівника, тематичних лекцій та бесід, читань, вечорів, екскурсій, спортивних змагань, конкурсів, олімпіад, діяльність світлиць, політінтернатів, шкільних предметних кіл) та позашкільної діяльності (діяльність культурно-оздоровчих та спортивних позашкільних навчально-виховних закладів, красзнавчий туризм, діяльність Союзу Польського Харцерства); взаємодія школи й сім'ї у формуванні культури здоров'я школярів (створення клубів та університетів для батьків, методичних центрів і бібліотек, пунктів психологічної та педагогічної консультації); вплив духовенства на формування культури здоров'я школярів (визначення родинних цінностей, педагогічної культури батьків, заповіти для душевного і фізичного здоров'я);

- окреслено перспективи реалізації педагогічного досвіду формування культури здоров'я школярів Польщі у загальноосвітніх шкільних закладах України за такими напрямками: налагодження взаємодії шкіл із позашкільними навчально-виховними закладами з метою підвищення рівня рухової активності школярів через популяризацію різних видів спорту та туризму, організації раціонального використання школярами вільного часу з користю для здоров'я; забезпечення доступності позашкільної освіти, охоплення якомога більшої кількості дітей дозвіллевою діяльністю; організація спільної виховної роботи школи та родини (підвищення рівня педагогічної грамотності та педагогічної культури батьків, формування знань, умінь і навичок у батьків із дотримання здорового способу життя усієї родини, сімейних традицій, формування в родині правильного розумового, духовно-морального, психологічного та фізичного розвитку дітей; забезпечення комплексного підходу до формування в школярів культури здоров'я через налагодження роботи громадських просвітницько-виховних організацій; видання навчально-методичної літератури з проблеми здоров'язберігаючого виховання школярів та популяризація на сторінках періодичної преси ідей представників педагогічної думки минулого; пропаганда в засобах масової інформації цінності здоров'я, необхідності його формування і збереження.

У процесі дослідження *уточнено* основні дефініції досліджуваної проблеми: «культура здоров'я» (складова частина базової культури особистості, яка відображує свідоме ціннісне ставлення людини до власного здоров'я, засноване на знаннях, уміннях та навичках формування та зміцнення здоров'я, що підтримує стереотипно закріплену здоров'язберігаючу поведінку, яка визначає ошадливе ставлення до власного здоров'я та здоров'я оточуючих), «формування культури здоров'я» (процес формування цілісного свідомого ставлення до власного здоров'я, що виражається у повноцінному розвитку фізичних, духовних, психічних та соціальних складових

здоров'я дитини, узгоджених та єдиних дій школи, родини і суспільства, підборі форм, засобів і методів навчання й виховання з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей розвитку дитини), «*здоров'язберігаюче виховання*» (поєднання основ гігієнічного виховання та фізичного виховання через розвиток навичок, що сприяють збереженню та вдосконаленню здоров'я, розвитку позитивного інтересу до формування власного здоров'я, підвищенню вимог до себе щодо власної гігієни та гігієни оточуючих) та «*здоров'язберігаюча освіта*» (виховний та дидактичний вплив, координування всіх чинників розвитку особистості школяра, зокрема зміцнення і збереження здоров'я та формування культури здоров'я), «*педагогіка здоров'я*» (теоретична основа виховання, спрямованого на виховання здорової особистості через поєднання знань медицини та педагогіки; процес виховання здоров'ю та навчання здоров'ю, що реалізувався людиною через отримання знань, формування системи вартостей та збережень пов'язаних із здоров'ям), «*сприяння здоров'я*» (усвідомлення і визначення власних оздоровчих проблем; усвідомлення потреби їх задоволення; виявлення власних можливостей щодо їх вирішення; прийняття рішення та дії для поліпшення здоров'я).

Подальшого розвитку набули ідеї щодо зародження питання формування культури здоров'я школярів у вітчизняній педагогічній думці.

До наукового обігу вперше введено невідомі та маловідомі архівні документи (87), окремі факти й положення, пов'язані із вирішенням питання формування культури здоров'я школярів Польщі.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в тому, що сформульовані в дисертації положення та висновки щодо проблеми формування культури здоров'я школярів у Польщі у другій половині ХХ – початку ХХІ століття дають підстави для усвідомлення й аналізу українськими дослідниками перебігу даного процесу, що відбуваються в освітньому просторі Польщі та використати позитивний досвід в сучасних умовах України.

Отримані у процесі дослідження дані та висновки *реалізовані* під час читання лекцій і проведення семінарських занять із курсу «Педагогіка та психологія вищої школи» як складової модулю «Формування культури здоров'я викладача і студента в мистецькому закладі» для аспірантів Харківської державної академії дизайну і мистецтв.

Дані та висновки дослідження *анробовані* автором під час вивчення магістрами Харківської державної академії дизайну і мистецтв, факультетів «Дизайн середовища», «Образотворче мистецтво» та «Дизайн», навчальної дисципліни «Моделювання педагогічної діяльності», а також використані у процесі підготовки навчальних посібників для студентів вищих навчальних закладів «Формування здоров'я особистості в умовах навчального закладу» та «Фізична рекреація в умовах сучасної цивілізації».

Висновки й рекомендації, викладені в дисертації, *упроваджені* в навчально-виховний процес Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка (довідка № 01-35/1025 від 06.04.2016 р.); Херсонського державного університету (довідка № 01-28/1013 від 19.05.2016 р.); Польського товариства загального спорту (довідка № 5/109 від 26.10.2015 р.); загальноосвітньої школи №10

імені Йозефа Пілсудського м. Бидгощ (довідка № 10 від 09.03.2016 р.); плавального клубу «Дельфін» м. Бидгощ (довідка № 8 від 03.03.2016 р.).

Матеріали дисертації також *можуть бути використані* в педагогічних коледжах, інститутах, університетах, закладах післядипломної освіти, інститутах удосконалення вчителів у процесі організації й визначення змісту підготовки педагогів; при розробці та викладанні курсів «Історія педагогіки», «Педагогіка», «Фізичне виховання», «Валеологія», «Фізіологія людини», спецкурсів та спецсеінарів для вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, а також в укладанні підручників, навчальних посібників, під час проведення педагогічної практики.

Вірогідність і обґрунтованість висновків дисертації забезпечено теоретичним і методологічним обґрунтуванням на основі сучасних наукових підходів його вихідних положень; використанням наукових монографій, документів досліджуваного періоду, архівних матеріалів, а також системою застосованих методів відповідно до мети, завдань, об'єкта, предмета дослідження; науковим аналізом фактологічного матеріалу в історико-генетичному, порівняльно-історичному, логічному і проблемному аспектах та апробацією матеріалів дисертації на конференціях

Особистий внесок автора у працях, написаних у співавторстві. У навчальному посібнику [физ.рекр] автором обґрунтовано провідні ідеї та основні питання формування здорової особистості школяра; у [ф.зд.особ] розкрито основні поняття і дефініції, що пов'язані із здоров'язбереженням школярів. У роботах [Scopus] автором визначено вікові психічні та фізіологічні особливості розвитку дітей, розкрито особливості впливу руху на здоров'я дітей шкільного віку. У методичних рекомендаціях [Гончар] автору належить розробка навчально-методичного модулю «Формування культури здоров'я викладача і студента в мистецькому закладі» та «Здоров'язберігаюче середовище» (визначення особливостей фізичного і психічного розвитку старшокласників та студентів, розкриття можливостей використання здоров'язберігаючих технологій для зміцнення здоров'я особистості).

Апробація результатів дослідження здійснювалася на: *міжнародних науково-практичних конференціях*: «Здоров'єсберегающие технологии, физическая реабилитация и рекреация в высших учебных заведениях» (Белгород-Красноярськ-Харків, 2011 р.), «Актуальні проблеми фізичного виховання, реабілітації, спорту та туризму» (Запоріжжя, 2013 р.), «Образование и социализация человека в современных условиях» (Благовещенськ, 2013 р.), «Освіта і доля нації. Освіта, світоглядна культура, життєтворчість» (Харків, 2013 р.), «Физическое воспитание и спорт в высших учебных заведениях» (Харків, 2014 р.), «Когнітивні та емоційно-поведінкові фактори повноцінного функціонування людини: культурно-історичний досвід» (Харків, 2015 р.), «Quality in Sport» («Якість у спорті») (Польща, Вроцлав, 2016 р.); *усеукраїнських науково-практичних конференціях*: «Педагогічні технології формування культури здоров'я особистості» (Чернігів, 2014 р.), «Педагогіка здоров'я» (Харків, 2015 р.), «Здоров'я людини» (Харків, 2015 р.).

Результати дисертації обговорювалися на засіданні кафедр загальної педагогіки та педагогіки вищої школи, історії педагогіки та порівняльної педагогіки

Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди (2013-2016 рр.) та кафедри педагогіки та іноземної філології Харківської державної академії дизайну і мистецтв (2013-2016 рр.).

Публікації. Результати дослідження відображено в 41 науковій праці (з них 31 одноосібні), серед яких: 1 монографія, 2 навчальних посібника, 1 методичні рекомендації, 28 статей у наукових фахових виданнях (з них 12 входять до міжнародних наукометричних баз), 2 – у наукових періодичних виданнях інших країн, 3 – входять до наукової бази Scopus. Загальний обсяг авторського доробку з теми дослідження складає понад 37 умовних друкованих аркушів.

Матеріали кандидатської дисертації на тему «Проблема формування здорового способу життя старшокласників у вітчизняній педагогіці (друга половина ХХ століття)» (спеціальність 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки), захищеної у 2010 році, у роботі не використовувалися.

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (766 найменувань, 492 із яких іноземною мовою, 87 архівні джерела), 5 таблиць на 4 сторінках. Загальний обсяг роботи становить 498 сторінок, з них основного тексту – 390 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У *вступі* обґрунтовано актуальність і доцільність проблеми дослідження; визначено об'єкт, предмет, мету і завдання роботи; аргументовано методологічні засади, методи дослідження; окреслено джерельну базу; розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення здобутих результатів; визначено особистий внесок автора; викладено форми апробації та впровадження результатів дослідження.

У *першому розділі* – «*Ступінь наукової розробки досліджуваної проблеми*» – на основі вивчення науково-педагогічної літератури обґрунтовано доцільність дослідження польського педагогічного досвіду формування культури здоров'я школярів, висвітлено шляхи формування культури здоров'я школярів у польській та українській педагогічних думках.

Вивчення психолого-педагогічних наукових праць дозволяє зробити висновок про те, що проблема формування культури здоров'я школярів у сучасній *польській науці* розглядається за різними напрямками: узагальнення змісту освіти, особливостей її засвоєння школярами (К. Денек, Й. Шемпрух); організація здоров'язберігаючого навчального процесу в освітньо-виховних закладах Польщі (Е. Бобшинська, Б. Воунаровська, К. Зайончковський, А. Залевська-Мелер, Ч. Левіцький, А. П'ясецька, П. Шибка, Б. Яценнік); психолого-медико-педагогічні дослідження формування культури здоров'я школярів (Г. Бішоп, Т. Мащак, Ц. Стипулковські, К. Степняк); психологічні аспекти розвитку школяра (М. Воунаровська-Соідан, Й. Мазур, А. Маїковська, Б. Табак); педагогічні аспекти формування культури здоров'я школярів, зокрема «виховання здоров'я» або «навчання здоров'я» (А. Щепанік), «здоров'язберігаюча освіта» (Д. Влодарек, Й. Громадська-Островська, З. Жуковська, Й. Ковальська, З. Тоеплітз, М. Чеховські, Р. Фолейєвська, Г. Форміцькі), «культура

школи» (М. Гладиш, А. Рустецька-Кравчик, Д. Туохи, Т. Шкудларек); міждисциплінарний підхід до проблеми формування культури здоров'я школярів (К. Божуцька-Сіткевич, І. Бужинська, Р. Гурни, Й. Дуткевич, М. Задворна-Чеслак, А. Залевська-Мелер, У. Керчак, Е. Коніуши, М. Конколевич, Т. Лісіцкі, Н. Огінська-Булік, М. Пулторак, Е. Сирек, В. Собчик, А. Струмінська-Доктур, Д. Чіхи, М. Шиманьська, Т. Яніцька-Панек); загальні питання проблеми підготовки майбутніх учителів до формування в школярів культури здоров'я (П. Блаїєт, Х. Вішневська-Слівінська, Б. Войнаровська, М. Капица, Й. Кміта, А. Краванські, Т. Лончек Ж. Слонська); соціальні питання формування здорової особистості (К. Божуцька-Сіткевич, І. Гембальчик, Б. Камінська-Буско, Б. Карський, В. Корпорович, А. Краванські, П. Піотровський, Е. Роман).

Дослідженням проблеми формування культури здоров'я школярів займаються видатні вчені не лише польської, а й української держави, зосереджуючи увагу на різних аспектах даної проблеми.

Аналіз української науково-педагогічної та спеціальної літератури виявив, що вітчизняні науковці також мали певний інтерес до різних аспектів розвитку питання формування здоров'я школярів. Зокрема, сукупність духовних цінностей, у яких суспільство визнає за людиною стан фізичного, психічного та духовного благополуччя як вищу цінність (Ю. Бохонкова, Г. Кривошеєва, В. Лесік, Ю. Мельник, В. Трет'яченко); дослідження психолого-педагогічних чинників, що впливають на стан здоров'я школярів (М. Безруких, О. Вакуленко, О. Іонова, О. Савченко, О. Яременко); валеологічні аспекти формування знань та навичок про зміцнення здоров'я (В. Бабич, Л. Безугла, Я. Белогурова, О. Виндюк, В. Горащук, Є. Дем'яненко, О. Дубогай, Ю. Драгнєв, С. Кириленко, В. Скуміна); формування здоров'язбережувальної компетенції польських школярів досліджено Т. Бойченко, соціального здоров'я – Д. Ізуткін, реформування польської шкільної освіти – А. Василенко, Ю. Федорик.

Однак аналіз польської та вітчизняної педагогічної літератури дав можливість дійти висновку про те, що комплексного дослідження, яке б розкривало особливості формування культури здоров'я школярів Польщі й узагальнило досвід їх реалізації в Україні, не проводилося, що й зумовило науковий пошук у цьому напрямі.

У другому розділі – «Методолого-теоретичні засади дослідження проблеми формування культури здоров'я школярів Республіки Польща» – на підставі аналізу філософської та психолого-педагогічної літератури розкрито витоки ідей щодо формування культури здоров'я школярів у світовій та польській педагогічній думці, обґрунтовано наукові підходи до дослідження питання формування культури здоров'я школярів, з'ясовано суть категорій «культура», «здоров'я», «культура здоров'я», визначено особливості формування культури здоров'я школярів з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей їх розвитку.

У процесі наукового пошуку встановлено, що розвиток ідеї формування культури здоров'я школярів відбувався шляхом накопичення, аналізу й узагальнення знань і навичок збереження здоров'я особистості, суть якого сягає своїм корінням філософського тлумачення поняття «здоров'я» (Аристотель, Платон, Сократ) та досягнень медицини (Гіппократ, Гален). Системи виховання дітей в Давній Греції та

Давньому Римі стали основою для пізнання фізичних можливостей власного тіла засобами фізичного виховання.

Період Середньовіччя визначено як «епоху вражаючих контрастів» у розумінні людини, її сутті, способу життя та культури. У цей період почали руйнуватися ідеї формування духовного і фізичного стану людини як єдиного цілого її здоров'я. Однак, вже в епоху Відродження проблема формування й збереження здоров'я особистості набула особливої актуальності та була доповнена знаннями й навичками в галузі педагогіки через призму гігієнічного та фізичного виховання (Р. Агрікола, Х.Л. Вівесі, І. Меркуріаліс, В. Фільтре, Е. Роттердамський, Т. Кампанелла, Ф. Рабле).

Головним досягненням педагогів Нового часу стали ґрунтовні розробки щодо виховання здорової особистості через принцип природовідповідності (Я.А. Коменський, Ж.Ж. Руссо), ідея про єдність духовного, психічного й фізичного здоров'я (Дж. Локк, Й.Г. Песталоцці). Діячами епохи гуманізму було узагальнено досягнення науковців Нового часу та наголошено на поєднанні принципів природовідповідності, культуровідповідності та самодіяльності, які сприяли формуванню фізично та психічно здорової дитини (А. Дістервег, Ф. Фребель).

Важливе значення для розвитку проблеми формування культури здоров'я школярів мали запроваджені наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. «нові школи», в основу яких покладено принцип організації сприятливого для фізичного й психічного здоров'я учнів освітнього простору (Ф. Гансберг, Л. Гурліт, Дж. Дьюї, М. Монтесорі, Р. Штайнер).

Питання щодо оздоровлення сил душі людини через подолання душевних та тілесних хвороб стали актуальними у 60-70-х рр. ХХ ст. та досліджувалися видатними психологами А. Антоновським, К. Роджерсом, В. Франклом, Е. Фроммом.

Історичний підхід дозволив виявити, що в усі історичні епохи становлення Польської держави ідеї розвитку та формування здорової особистості школяра були актуальними.

Недивлячись на те, що країна має більш ніж тисячорічну історію свого існування, питання виховання здорової дитини в середньовічній Польщі не мали самостійного характеру, але були складовою філософських й релігійних навчань. Лише з відкриттям перших шкіл (ХІІ-ХІІІ ст.) та Краківського університету (1364 р.) в Польській державі з'явилися й перекладені твори видатних діячів Європи (Ф. Бекон, Р. Вольфганг, Т. Кампанелла), у яких зверталася увага на вище означену проблему та гостро критикувалася тогочасна школа (ХVІ-ХVІІ ст.).

Передумовами теоретичних доробок та практичних дій педагогів-гуманістів у галузі формування, збереження та зміцнення здоров'я особистості школяра слугували досягнення педагогів епохи Відродження (А. Моджевський, С. Петриці, М. Рей, В. Очко), якими було піднесено рівень розвитку фізичного виховання та доведено його позитивний вплив на зовнішню красу тіла та загальну фізичну підготовку.

В епоху Просвітництва вперше було доведено, що рівень здоров'я школярів залежить від рівня здоров'я учителя та обґрунтовано цінність здоров'я людини (Г. Пірамовіч).

Період ХVІІІ ст. в Польщі відзначився, по-перше, появою Комісії народної освіти (Едукаційна комісія) – перший у Європі державний орган, який здійснював

контроль над усіма навчальними закладами Польщі від початкових шкіл до вищих навчальних, – якою було підготовлено перший у Європі Шкільний Кодекс, що регулював роботу шкіл, надано особливу роль фізичному вихованню школярів (визначено основні функції фізичного виховання на оздоровчому та виховному аспекті, доведено тісний взаємозв'язок фізичного виховання з розумовим розвитком та моральним вихованням), визначено організаційні заходи, що зорієнтували педагогічну спільноту на доцільність упровадження та широкого використання засобів фізичної культури в навчально-виховному процесі школярів, рекомендовано широко застосовувати засоби фізичної культури в усіх навчальних закладах, значна увага приділялася вирішенню гігієнічних проблем та застосуванню засобів гігієни для покращення здоров'я школярів. До навчальних планів шкіл було введено предмет «Про збереження здоров'я». По-друге, видано ряд наукових праць, у яких розкрито оздоровчі та виховні функції фізичних вправ, тісний взаємозв'язок фізичного виховання з розумовим розвитком і моральним вихованням, підкреслювалася придатність здорової та сильної людини, як до суспільної праці, так і до захисту своєї Батьківщини (А. Каменецький «Освіта громадянина», 1774 р., А. Поплавський «Про розпорядження та удосконалення громадянської освіти», 1774 р., Г. Пірамовіч «Обов'язки вчителя», 1777 р.).

Втрата Польщею державної незалежності (кінець XVIII – XIX ст.) внаслідок трьох поділів Речі Посполитої загальмувала розвиток на польських землях культури, освіти та шкільної справи, була перервана діяльність Комісії Народної Освіти та загальмовано педагогічний процес у школах. Але всі ці події не мали впливу на розвиток педагогічної науки. Так, період XIX ст. відзначився активною діяльністю науковців за такими напрямками: обґрунтування основних правил керування процесом фізичного та психічного розвитку людини на науковому рівні, потреби застосування фізичних занять у процесі виховання молодого покоління, розроблено програму з фізичного виховання школярів відповідно до вікових етапів розвитку дитини (Е. Снядецький), з позиції лікаря розкрито оздоровчо-розвивальну функцію фізичних вправ (Е. Мадейський), в систему шкільного навчання запроваджено уроки гімнастики та медичної допомоги, організовано курси для вчителів фізичного виховання в Ягелонському університеті, засновано унікальні «Йорданівські сади», які мали чітку педагогічну та оздоровчу спрямованість діяльності (Г. Йордан), обґрунтовано вплив засобів фізичного виховання на формування здорової особистості школяра (Б. Блажко, О. Буйвід, А. Віногородський, П. Гонтковський, Я. Давид, С. Карпович, І. Мощенський, В. Осмольський, Й. Тхожницький), розроблено концепцію лікарсько-гігієнічного огляду школярів та введено обов'язковий лікувальний огляд у школи (С. Копчинський), роль традиційних ігор як засобів формування здорової особистості школяра (Е. П'ясецький).

Кінець XIX ст. ознаменувався появою громадських ініціатив для дітей і молоді, метою яких було виховання здорового покоління в патріотичному дусі. З'являються Товариство Літніх Колоній (організація літнього відпочинку для дітей незаможних батьків); Варшавське Гігієнічне Товариство (опікунство над дітьми, впровадження рекреаційної та виховної діяльності серед дітей); Інститут Дитячої Гігієни (надання лікарської допомоги і порадицтво в галузі гігієни дітей); Товариство Сирітських

Гнізд (вирішення питання соціально дезадаптованої молоді); Шльонський Виховний Заклад (реалізація новаторських виховних програм для дітей і молоді); Товариство Боротьби з Туберкульозом (при якому було відкрито санаторії) та багато інших.

Значний внесок у пропаганду рухової активності відіграло також гігієнічне спрямування публікацій у ХІХ ст., зокрема А. Бароц «Гімнастика з погляду свого впливу на утримання і відновлення здоров'я», 1858 р.; Е. Супінський «Про гімнастику», 1867 р.. Окрім цього, в країні поширювалися видавничі центри, які приділяли значну увагу проблематиці фізичного виховання, серед яких слід відзначити: «Огляд педагогічний» (1882-1902 рр., Варшава), «Здоров'я» (1885-1914 рр., Варшава), «Огляд гімнастичний» (1897-1901 рр., Краків), «Сокіл» (1902-1913 рр., Познань), «Рух» (1906-1914 рр., Варшава), «Щоденник здоров'я для всіх станів», «Лікар» (1904-1905 рр.), «Гігієнічний оглядач» (з 1902 р.), «Приятель здоров'я» (1861-1863 рр.; 1912-1914 рр.).

Значний внесок у формування, зміцнення та збереження здоров'я дітей було зроблено Я. Корчаком, педагогічна концепція якого сформувалась на основі поєднання педагогічних і медичних підходів; Х. Радлинською, яка була першою в Польщі, хто поєднав соціальну педагогіку з біологічними та медичними науками задля підвищення рівня здоров'я школярів, а також зміцнення їхнього здоров'я; К. Сосновським, який уважав, що школа має два обов'язки щодо оздоровчого суспільства: перший – надавати оздоровчих сил своїм вихованцям, другий – пропагувати оздоровчу культуру серед них; А. Кацпшаком, лікарем-гігієністом, який відіграв величезну роль у розвитку та еволюції шкільної гігієни в Польщі в післявоєнний період.

Для міжвоєнного періоду та періоду після 1945 р. було зроблено спроби залучення виховного оздоровчого питання в загальну педагогіку (виховання для справ здоров'я). У цей час на території університету Лодзя розроблялися основи методики оздоровчої освіти та практичної санітарної освіти, які у подальшому (60-70-ті рр.) дали поштовх науковцям активно досліджувати проблему здоров'язберігаючої освіти.

Таким чином, проведений історико-педагогічний аналіз свідчить про те, що глибоке осмислення ученими феномену «здоров'я» ще у античний період значною мірою вплинуло на сучасне розуміння сутності культури здоров'я.

Результатом аналізу методологічних підходів (системно-цілісний, антропологічний, культурологічний, компетентнісний, аксіологічний, особистісно-діяльнісний, салютогенетичний) до дослідження проблеми формування культури здоров'я школярів стало визначення провідних дефініцій – «культура», «здоров'я», «культура здоров'я», визначено особливості формування культури здоров'я школярів з урахуванням вікових особливостей розвитку, з'ясовано залежність культури від здоров'я, культури здоров'я та процес у її формуванні.

Проведений аналіз ключових термінів дослідження дозволив з'ясувати, що термін «формування культури здоров'я» потребує вивчення основних понять, що входять в його структуру шляхом з'ясування їхньої суті.

Аналіз праць польських науковців (А. Воль, Л. Кошева, Х. Кудак, А. Олубінські, У. Токарська та ін.) дозволив виявити, що «культура» є сукупністю

матеріального і духовного надбання людства, нагромадженого, закріпленого і збагаченого упродовж історії, яке передається від покоління до покоління. У свою чергу, українські науковці (Н. Гонтаровська, В. Іванов, А. Коваленко, Н. Корнев та ін.) вбачають у терміні «культура» особистісні якості і властивості кожної людини, що забезпечують її гармонійний розвиток і не суперечать інтересам суспільства; у процесі діяльнісного опанування культури відбувається розвиток особистості, формуються її якості та властивості; виконує освітню, виховну і комунікативну функції.

Аналіз наукових досліджень присвячених поняттю «здоров'я» засвідчив відсутність єдиного та спільного підходу до його визначення. Однак, основою для його вивчення та тлумачення є виокремлені освітянами такі його складові: фізична, психічна, соціальна і духовна, – які є невід'ємними одна від одної, тісно взаємопов'язаними і саме разом визначають стан здоров'я людини.

Здійснений у роботі аналіз теоретичних праць польських та українських науковців свідчить про існування різних визначень терміну «культура здоров'я», що зумовлено складністю даної категорії. Одні науковці (Б. Воунаровська, М. Йокель, З. Яворський) розглядають культуру здоров'я як уміння оцінити індивідуальні та суспільні оздоровчі потреби зі застосуванням у щоденному житті гігієнічних та оздоровчих правил. Інші (С. Басциліс, Д. Влодарек, А. Павлуцький, М. Пулторак, М. Рибаківські) вважають, що культура здоров'я проявляється у свідомій регуляції людини, її середі перебування, способі життя, усьому тому, що в епоху Відродження було вірно названо «звичаї щодо здоров'я».

Вітчизняними дослідниками під «культурою здоров'я» розуміється система життєвих орієнтацій людини, сфера її духовної, ціннісної, комунікативної організації, які визначають норми поведінки, мислення, почуття, а в цілому й світогляд (М. Безруких, В. Лесік, Г. Манжелев, Б. Федін); культура здоров'я міститься в освіченості у питаннях здоров'я та здорового способу життя, оволодінні сукупністю засобів формування, збереженні та зміцненні власного здоров'я (С. Ісаєвич, Г. Кривошеєва, З. Стащак, В. Трет'яченко).

Таким чином, порівняльний аналіз та узагальнення існуючих трактувань терміну «культура здоров'я» засвідчує, що дослідниками як Польщі, так і України термін розкривається як невід'ємний компонент загальної культури особистості, зумовлений духовними та соціальними факторами, що відбивається на системі вартостей, знань, потреб, навичок з формування, відтворення та зміцнення здоров'я.

З урахуванням характеристик трактувань поняття «культура здоров'я» визначено, що *культура здоров'я – це складова частина базової культури особистості, яка відображує свідоме ціннісне ставлення людини до власного здоров'я, формування знань, умінь та навичок з якої виховують здоров'язберігаючу поведінку.*

Із огляду на це, «формування культури здоров'я» є процесом включення суб'єкту в поле глибоких системних знань про здоров'я, що передбачає та забезпечує умови для його саморозвитку, самоосвіти, само актуалізації, самовдосконалення (Я. Бельські, К. Божуцька, Х. Врони-Поланська, Я. Мастальський, Б. Шліверські); розумінням особистісної та соціальної значимості здоров'я, розгляданням його як

цінності та усвідомленням потреби у його збереженні й зміцненні, прояві інтересу до нього (Й. Бульська, І. Рудек, Х. Сенк, Ц. Стипулкоські, І. Хещен).

Здійснений аналіз провідних дефініцій дав змогу виокремити такі компоненти культури здоров'я, як-от: здоров'язберігаюча освіта (Х. Вентландтова, Б. Вольний, Е. Новіцька) та здоров'язберігаюче виховання (Б. Войтиняк, Б. Воунаровська, П. Горинський, З. Жуковська, А. Ковалевська); здоров'язберігаюча інфраструктура школи (Б. Ігнар-Голіновська, А. Маліновський, Й. Татарович), що передбачає відповідність навчального закладу санітарно-гігієнічним нормам, урахування гігієнічних аспектів організації процесу навчання, створення сприятливого психоемоційного середовища; стиль життя особистості та якість життя особистості (М. Капіца, Ю. Лісцин, Н. Полуніна, Е. Савельєв, А. Цісінський, Л. Фронкевич), основними елементами яких є «здоровий / нездоровий стиль життя», «стиль життя, що сприяє / не сприяє здоров'ю», «здоров'язберігаючий стиль життя».

Теоретичний аналіз польської й української психолого-педагогічної літератури (П. Бриант, Т. Дуткевич, М. Зебровська, Е. Маєвська, М. Пшелончікова, Б. Сава, О. Савченко, Е. Харлок) дозволив виявити відмінності у формуванні культури здоров'я школярів з розумінням їхніх вікових (фізіологічних, психічних) особливостей розвитку.

Так, специфікою формування культури здоров'я дітей у молодшому шкільному віці (6/7-10/11 років; I-VI класи) є урахування психічного та суспільного розвитку організму (адаптація до школи, підготовка до збереження від загроз здоров'я, прищеплення знань, навичок і звичок щодо охорони здоров'я, розвиток профілактики захворювань), якісний та кількісний розвиток пізнавальних процесів (розвиток сприйняття), розширення обсягу запам'ятовування, формування здатності спостерігати явища навколишньої дійсності (зовнішня сторона предметів чи явищ, емоційність сприйняття), наслідування, відбувається подальший розвиток особистісних якостей.

У формуванні культури здоров'я школярів підліткового віку слід брати до уваги такі особливості, як: зміна ролей, необхідність прийняття важливих рішень щодо ціннісних орієнтацій, чутливість до критики чи негативної реакції з боку інших, проблеми соціального плану (девіантна поведінка), втрачають свою актуальність стосунки з батьками, учителями й на перший план виходять взаємини з однолітками, особистісне самоствердження, дорослість, потреба в спілкуванні, значне збільшення контактів, перегляд установлених раніше переконань та уявлень, формування нового світогляду.

Порівняння фізіологічних та психологічних особливостей школярів у формуванні їхньої культури здоров'я засвідчило, що певну роль відіграють такі об'єктивні фактори як гендерні особливості (Е. Білінська-Суханек, К. Конажевський, К. Чарнецький), сімейне середовище та релігійне виховання (М. Ліходзієвська-Німірко, Ю. Яніцевська, К. Янковський), специфіка шкільного середовища та соціально-культурного середовища (Б. Воунаровська, Й. Карський, А. Маліновська).

У третьому розділі – «Етапи розвитку проблеми формування культури здоров'я школярів у польській педагогіці другої половини ХХ століття» – на основі вивчення сучасної науково-педагогічної літератури, періодичних видань, архівних

джерел, документів визначеного періоду обґрунтовано етапи розвитку проблеми формування культури здоров'я школярів у другій половині ХХ – початку ХХІ століття; узагальнено досвід вирішення проблеми формування культури здоров'я школярів на кожному визначеному етапі.

Проведений історико-педагогічний аналіз дозволив у межах досліджуваного періоду виділити та обґрунтувати етапи розвитку проблеми формування культури здоров'я школярів Польщі. З урахуванням особливостей соціальних, ідеологічних та культурних процесів розвитку країни, визначено такі критерії для обґрунтування етапів: політичні, економічні та соціо-культурні зрушення; особливості урядової політики в галузі шкільної освіти; рівень розвитку психолого-педагогічної науки; взаємодія теорії і практики формування культури здоров'я школярів; вплив церкви та духовенства на формування культури здоров'я зростаючого покоління.

Перший етап (1950-ті – 1960-ті рр. ХХ століття) представлено як етап становлення проблеми формування культури здоров'я школярів. Його суттєвими ознаками стали посилення уваги держави до підвищення рівня здоров'я дітей і молоді унаслідок Другої світової війни та пошуком нових підходів до дослідження проблеми формування культури здоров'я школярів у різних напрямках.

Розвиток та виховання здорового майбутнього покоління держави, посилення виховної функції школи, забезпечення тісного зв'язку теорії із шкільною практикою, посилення педагогічного впливу на родину висвітлено у таких документах, як Конституція ПНР, 1952 р., Постанова уряду «Про покращення системи підготовки вчителів для неповних середніх та середніх шкіл», 1954 р., Постанова Міністерства освіти щодо «Справи безпеки перебування дітей і молоді на громадських дорогах», 1951 р., «Поглиблення праці вчителів у питанні виховання в учнів дотримання елементарних правил власної гігієни, гігієни робочого місця», 1951 р., «Принципів організації у школах лікарських кабінетів», 1953 р., «Ролі батьківських комітетів у галузі шкільної гігієни, ролі керівників шкіл та ролі вихователів (учителів)», 1953 р., рішення № 789/52 Президії Ради ПНР в справі гігієнічно-лікарської опіки над дітьми та молоддю, 1952 р., «Декрет про всеобуч», 1956 р., закон «Про права й обов'язки вчителів», 1956 р., «Закон про розвиток системи освіти і виховання у Польській Народній Республіці», 1961 р.

Поштовхом до дослідження питання формування здорової особистості школяра стала поява в країні державних закладів (Державний заклад санітарної освіти, 1950 р., Департамент позашкільного виховання, 1950 р., Департамент оздоровчої освіти, 1954 р., Майстерня оздоровчого виховання при Інституті Педагогіки в м. Варшава, 1963 р.), до основних функцій яких належали такі: проведення концептуально-методичної та консультативної діяльності щодо дієвості форм та методів здоров'язберігаючої освіти, підготовка спеціалістів із медицини та учителів для впровадження у школах оздоровчої освіти, співпраця з міжнародними організаціями та міжнародними рухами за здоров'я.

Активізація інтересу держави до питання здоров'язбереження школярів через формування в них культури здоров'я сприяла розвитку досліджень у цій галузі за такими науковими напрямками:

- гігієнічне виховання як сукупність заходів, що забезпечують прищеплення школярам санітарно-гігієнічних знань і навичок, умінь дотримання особистої гігієни, формування гігієнічної культури (М. Кацпшак, З. Лідтке, Т. Малезевська, С. Ремова, Й. Тоувінська); вивчення гігієни психічного виховання школярів (В. Валл, Х. Зачинська, Х. Міхальська); розробка концепції організації шкільної гігієни в межах шкільної служби здоров'я (Й. Богданович, М. Кацпшак, К. Сокал), згідно якої шкільне середовище повинно сприяти формуванню культури здоров'я не лише школярів, а й усіх учасників навчально-виховного процесу;

- фізичне виховання як необхідний елемент формування здорової особистості школяра та його фізичної культури (Е. Бонарек, А. Любович, В. Петрашкевич, Г. Рейнгольц, Й. Цястон, В. Чарнецький, В. Чарнецький);

- вплив загальних факторів освітнього середовища на стан здоров'я школярів, зокрема наявність відповідних до віку дитини шкільних меблів, особливостей та типів освітлення шкільних приміщень (В. Боцян, Г. Вейсфлог, В. Вечорек-Войєнська, В. Корчак, Е. Котарба, Р. Лавецький, В. Мерославський, Х. Пілавська); залежність здорового розвитку дитини від особливостей мікроклімату у школі (Т. Вуйєк, М. Рудольф-Скоковська, Й. Цьосек, В. Щерба);

- організація вільного часу школярів та його вплив на формування культури здоров'я школярів (З. Донбровський, А. Камінський, І. Лепальчик, А. Слупік, К. Сокал, А. Хансен);

- обґрунтування вимог щодо правильної організації позакласних занять (Ф. Херок, Б. Хмеловський, М. Чарневич);

- формування здорової особистості школяра в умовах позашкільних закладів (М. Бжозовський, С. Волошин, В. Куранська-Обрончкова, Х. Лакевич, М. Палагіна, С. Папла, М. Шарневич);

- використання технічних засобів навчання та їх вплив на формування здорової особистості школяра (М. Йокель, Й. Кубін, Т. Малезевська).

Особливого значення мали концепції здоров'язберігаючої освіти (М. Демел) і здоров'язберігаючого виховання (Х. Вентландтова), у яких було об'єднано провідні ідеї педагогів, філософів, медиків та гігієністів щодо формування культури здоров'я школярів у навчальній та поза навчальній діяльності, зокрема: обґрунтування основних форм і методів здоров'язберігаючої освіти (З. Піотровський); дослідження особливостей упровадження здоров'язберігаючої освіти в навчальні заклади країни (В. Вацлавський, Й. Кутзнер); концепції «здорового міста» (А. Ланди), особливістю якої було організація цілеспрямованої дії на здоровий спосіб життя та функціонування служби здоров'я, побудова публічної оздоровчої політики, організація й підтримка дій в інтересах здоров'я; визнання гігієнічного виховання запорукою формування культури здоров'я дітей шкільного віку та основним компонентом розвитку здорового покоління.

У процесі наукового пошуку з'ясовано, що на цьому етапі теоретичною основою для дослідження слугували також проведені наукові конференції, семінари, симпозіуми і конгреси, які збирали найкращих науковців країни для обговорення й визначення шляхів вирішення проблеми формування культури здоров'я школярів,

обговорювалася доцільність впровадження здоров'язберігаючої освіти і виховання в школах країни.

Відзначимо, що реалізації питань формування культури здоров'я школярів на даному етапі сприяла діяльність різних типів шкільних світлиць: світлиці рекреаційно-виховні, у яких проводилися дидактично-виховні та культурно-розважальні заходи щоденно або в установлені дні і години; світлиці з доживанням – рекреаційні та опікунські заняття (психологічна підтримка); терапевтичні світлиці – проводилися консультації для школярів, що сприяли психофізичному та емоційному розвитку; політінтернати – світлиці, у яких реалізовується опікунсько-виховна програма для дітей із неповних сімей, для дітей, у яких обидва батьки працюють, із сімей, які мають психологічно несприятливу атмосферу. Робота у них здійснювалася в напрямі збереження усіх складових здоров'я людини: фізичний розвиток та розумовий відпочинок, формування та прищеплювання гігієнічної культури, навчання самостійно організовувати та використовувати вільний час із користю для здоров'я, сприяння зменшенню кількості дітей, що були представлені самі собі (Д. Вавжиковська-Верchoхова, Й. Венжинович).

Простежено посилення публіцистичної діяльності, зокрема щодо здоров'язбереження дітей шкільного віку. Так, з'явилися серії методичних видавництв («Бібліотечка методична здоров'язберігаючої освіти», «Бібліотечка методична організатора гігієнічного виховання») за замовленням Міністерства здоров'я і суспільної опіки під науково-методичним керівництвом Закладу санітарної освіти Державного закладу гігієни. У засобах масової інформації почали з'являтися статті (Й. Кубін, Б. Наврочинський, Б. Суходольський), зміст яких викликав жваві дискусії не лише серед польських науковців, а й Франції, Німеччини, Англії та Італії.

Узагальнення матеріалів архівних джерел та наукової літератури дозволили виокремити основні шляхи реалізації питання формування культури здоров'я школярів.

Так, у навчальній діяльності проблема формування культури здоров'я школярів запроваджувалася через: а) вивчення навчальних предметів, у яких формування знань, вмінь і навичок збереження та зміцнення здоров'я визначалося серед основних завдань навчання («Фізичне виховання», «Біологія», «Відомості про природу», «Художнє виховання», «Музичне виховання», «Патріотичне виховання», «Труд», «Релігія»); б) проведення годин класного керівника, основними формами яких були лекції і бесіди за тематикою відповідно від віку школярів та обов'язковий перегляд наукового фільму. Відзначимо, що зміст фільмів спрямований на гігієнічне виховання школярів, збереження здоров'я, мотивацію до зміцнення та укріплення здоров'я, особливостей набуття навичок та упевненості і можливості ухвалювати рішення, що стосуються поліпшення здоров'я (перелік наведено в Додатку А).

Формування культури здоров'я школярів у позакласній діяльності реалізовувалася через роботу шкільних предметних кіл, Шкільного спортивного союзу, політінтернатів, роботи груп продовженого дня, діяльність яких було спрямовано на задоволення психологічних потреб, формування загальної культури здоров'я, набуття знань і навичок у формуванні гігієнічно раціонального розпорядку дня, задоволення практичних та науково-популярних інтересів. Активну участь у

позакласній діяльності брали такі організації як, Польський Червоний Хрест, Товариство приятелів дітей, Зв'язок польської молоді, Робітниче товариство приятелів дітей, Польський союз харцерів, харцерські дружини, основним видом діяльності на території шкіл яких було проведення рекреаційно-оздоровчих заходів (недільні вогнища та спортивні змагання, організація зустрічей, вечорів, екскурсій, різних форм активного відпочинку).

Окрім цього, керівниками шкіл підіймалися також питання здоров'язбереження учнів. Зокрема у школах м. Варшава, Гданськ та Тарнув, згідно аналізу протоколів шкільних педагогічних рад порушувалися питання пов'язані зі чистотою у школах, дотриманням школярами особистої гігієни, загальним станом здоров'я школярів, вихованням свідомої санітарної й протиепідемічної дисципліни, дотриманням гігієнічних вимог проведення перерв. У деяких школах країни (м. Варшава, Гданськ), було впроваджено авторські програми із здоров'язберігаючого виховання школярів, зміст яких було спрямовано на формування навичок гігієнічного виховання, створення тісної співпраці між учителями і лікарського-гігієнічним персоналом навчального закладу, залучення до співпраці зі школою дитячих та молодіжних спортивних організацій із метою задоволення оздоровчих потреб організму дітей шкільного віку («школа середовища»).

Теоретичним та практичним підґрунтям для підготовки учителів до проведення навчальної та позанавчальної діяльності слугували бібліографічні показники, у яких було обґрунтовано, узагальнено та класифіковано перелік допоміжної літератури (книги, журнали, наукові фільми, таблиці, інструкції, плакати, брошури) із різних питань гігієнічного виховання, впровадження різних форм рекреаційно-оздоровчих заходів під час навчально-виховної роботи (перелік наведено в Додатку Є).

У процесі дослідження визначено, що проблема формування культури здоров'я школярів поза межами школи вирішувалася через роботу позашкільних освітньо-виховних закладів країни (Йорданівські сади, Воєводські шкільні туристично-краєзнавчі центри, палаци молоді, молодіжні будинки культури та будинки культури дітей і молоді, молодіжні технічні станції, майданчики для ігор і забав), діяльність яких була спрямована на задоволення оздоровчої, рекреаційної та креативної функції школярів.

Чільне місце посідала пропаганда педагогічних знань серед батьків та розвиток педагогічної культури батьків, що відбувалося шляхом створення клубів та університетів для батьків (Загальний варшавський університет для батьків), кіл саморозвитку; проводилися бесіди, лекції, дискусії на оздоровчу тематику, зокрема про гігієну оточення, місця праці і відпочинку як дитини, так і всієї родини, формування культури здоров'я цілої родини; створювалися бібліотеки та методичні кабінети; надавалася психологічна та педагогічна консультація при наявності певних проблем із дитиною.

Водночас разом із певними позитивними заходами, що впроваджувалися з метою покращення здоров'я дітей шкільного віку через формування в них культури здоров'я, необхідно вказати на недостатню увагу вчених досліджуваного періоду до розкриття сутності самого терміну «культура здоров'я». Цей термін не знаходив належної підтримки у провідних вчених країни, але був представлений такими

компонентами як фізичне виховання, гігієнічне виховання, лікарська опіка над дітьми, що стали напрямками забезпечення належного рівня здоров'я школярів.

Другий етап (1970-ті – 1980-ті рр. ХХ століття) визначається як етап визнання на державному рівні проблеми формування культури здоров'я школярів та упровадження в шкільну освіту концепції здоров'язберігаючого виховання, чому сприяли формування нової провідної концепції розвитку системи шкільної освіти, надання оцінки відповідності змісту освіти здоров'ю школярів, інтенсивного розвитку науково-методичних засад формування культури здоров'я школярів.

Характерною особливістю цього етапу було те, що в цей час у Польщі було здійснено значний прорив у розвитку шкільної політики: Польща стала «країною людей, які навчаються»; створено Комітет Експертів, яким було розроблено пропозиції та освітні концепції щодо модернізації системи шкільної освіти у Польщі на основі двох років аналізу існуючої системи освіти, охоплення дітей навчанням, поєднання теорії з практикою, тісна співпраця з позашкільними освітніми закладами, висвітлено основні питання впливу факторів освітнього середовища на формування здорової особистості школяра та створення здоров'язберігаючого освітнього середовища.

На відміну від попереднього етапу, на цьому етапі міцні позиції завоювало здоров'язберігаюче виховання в системі шкільної освіти. По-перше, це було зумовлено співпрацею Міністерства здоров'я і суспільної опіки та Міністерства освіти і виховання (Ухвала щодо покращення рівня здоров'я дітей і молоді та діяльності в галузі здоров'я у рамках здоров'язберігаючого виховання, 1973 р., «Програма з покращення стану здоров'я дітей і молоді та подальшого розвитку здоров'язберігаючого забезпечення у школах та освітньо-виховних закладах на 1973-1975 рр.», «Програма щодо роботи з покращення оздоровчих чинників у школах та освітньо-виховних закладах на 1973-1975 рр.», сумісна програма Міністерства здоров'я і суспільної опіки та Міністерства освіти і виховання «Програма удосконалення системи внесення рішень для потреб учнів і шкіл», «Директивна програма щодо реалізації здоров'язберігаючого виховання в основній школі та поза школою», 1982 р., Постанова про створення в школах посади педагога-координатора зі шкільної гігієни та здоров'язберігаючого виховання, роблено у 1973 р., «Керівні принципи для здійснення програми в галузі освіти й здоров'я в початковій та середній школі», 1982 р.), а також оздоровчою спрямованістю освітньої реформи (1978 р.).

По-друге, за ініціативи провідних науковців країни (В. Вацлавський, М. Демел, А. Лідке, М. Папроцька, Р. Тшесновський) та за підтримки Міністерства освіти було проведено симпозиуми, конференції та семінари з питань перспектив упровадження здоров'язберігаючого виховання в школи країни.

Вагомий внесок у питанні формування здорового майбутнього покоління мали глобальні дослідження передових представників світової науки. Зокрема, було прийнято низку документів, матеріалів та рекомендацій Ради Європи, Усесвітньої організації охорони здоров'я, які демонструють значну увагу країн Європи до забезпечення зростання здорового покоління («Вимірювання рівнів здоров'я», 1979 р.; Мадридська конференція міністрів охорони здоров'я Європи, 1981; конференція «Європейський підхід до охорони здоров'я» (Швеція), 1981 р.; Рекомендації щодо

розроблення програми санітарної просвіти населення, 1981 р.; Оттавська хартія, 1986 р. тощо). До цієї діяльності активно долучилися Міжнародний союз освіти для здоров'я, Рада Європейської мережі шкіл сприяння здоров'ю та Комісія європейських співтовариств, про що свідчать щорічні заходи, присвячені проблемі здорового способу життя, зокрема серед молоді: «Підготовка до здорового способу життя в суспільстві» (Галль, 1981 р.); «Навчання молоді відмови від паління й алкогольної залежності» (Відень, 1982 р.); «Перспективи сприяння здоров'ю молоді в Європейському регіоні» (Німеччина, 1983 р.); «Освіта у школі здоров'я в Європейському регіоні» (Франція, 1984 р.). Висвітлені у документах ідеї та концепції сприяли зростанню ролі освітньої складової у польській державній політиці сприяння здоров'ю.

Визнання державою здоров'язберігаючого виховання єдиним засобом формування культури здоров'я школярів та введення здоров'язберігаючого виховання у шкільні програми (1973 р.) зумовило якісні зміни психолого-педагогічних досліджень та сприяли збільшенню фундаментальних наукових пошуків. Поруч із дослідженнями гігієнічного виховання (А. Матукін-Пакушинська, Д. Піларчук) та фізичного виховання (Я. Бієльські, М. Ковальчук, А. Кулас) з'явилися нові напрями досліджень формування культури здоров'я школярів у цих контекстах. Так, у галузі гігієнічного виховання – визначення факторів впливу освітнього середовища на здоров'я учнів, а саме гігієнічна оцінка плану шкільних предметів та розкладу занять, правильна організація шкільних перерв, гігієнічний відпочинок, контроль правильності чергування праці й відпочинку учнів (В. Балінський, Е. Гживашевська, Й. Гроба, Й. Данецький, І. Кавецький, М. Кварчинський, Ц. Корчак, Б. Кожушнік, Х. Малушевський, Е. Полус-Шенявська, С. Радукевич, В. Серпень, А. Склад, Л. Тарновська, І. Шпакович); психогігієнічна основа учбової діяльності школярів, тобто дотримання міри впливу на психічну сферу школярів під час навчання (Х. Монтой, В. Хаскель).

У галузі фізичного виховання – розроблено теорію фізичного виховання, якою доведено, що фізична культура має цілеспрямований вплив на розвиток здорового організму, підвищує рівень здоров'я та імунітет, формує погляди та взаємовідношення людей (М. Демел, 1976 р.); виділено аксіологічний аспект фізичного виховання школярів – цінності життєві, культурні, етичні, естетичні та інтелектуальні, які виражаються через стан здоров'я, гармонійний фізичний розвиток (Й. Бельський, Х. Грабовський, М. Піонтковська, К. Янковський); визначено основні принципи та вимоги щодо планування уроку з фізичного виховання (С. Стжижевський); на підставі аналізу навчальних програм з фізичного виховання виокремлено ті завдання, що сприяють формуванню культури здоров'я школярів (С. Вілк, З. Жуковська, А. Любич, Й. Скоровський, В. Трибус, Р. Щецинський); попередження шкільного травматизму (Т. Голонбек, І. Маларецький, Х. Созанські).

Освітнями також було виділено основні види занять школярів протягом вільного часу, що сприяють підвищенню рухової активності (Т. Гриц); розроблено модель виховання школяра у вільному часі на прикладі поведінки особистості у місті (М. Пшецлавський), досліджено особливості локального середовища (О. Чернявська).

Вперше була зроблена спроба у школи країни впровадити авторські програми із здоров'язберігаючого виховання школярів («Здоров'язберігаюче виховання у початковій школі», Я. Коханек, «Вибрані проблеми здоров'язберігаючого виховання дітей і молоді», М. Папроцька та В. Вацлавський). Однак, ці програми зазнали суттєвої критики та мали значні недоліки, зокрема відсутність систематичності, логіки та взаємозв'язку етапів навчання через неправильну взаємодію таких компонентів системи, як вихованці-вихователь-виховуюче середовище, де головним компонентом є вихователь; обґрунтування необхідності впровадження здоров'язберігаючого виховання як окремого предмету; визначення особи, яка буде викладати предмет із здоров'язберігаючого виховання в школі, і, як результат, відсутність кваліфікованої підготовки до викладання цього предмету.

Важливим досягненням досліджуваного етапу було розширення категорійного апарату терміну «формування культури здоров'я» школярів, покликаного сприяти науковому опису проблеми формування культури здоров'я школярів за рахунок уведення нових термінів, зокрема «педагогіка здоров'я» (вперше впроваджено Е. Мазуркевичем, поширено у педагогіці – М. Демелем), під якою розумілася теоретична основа виховання, спрямованого на виховання здорової особистості через поєднання знань медицини та педагогіки.

Вперше, на основі багаторічних досліджень розвитку та трансформації категорії здоров'я, було надано офіційне визначення терміну «культура здоров'я», а саме свідомі і цільові дії, що сприяє до поваги індивідуальної та соціальної цінності здоров'я та життя; свідомі та дисциплінована діяльність в інтересах здоров'я (Х. Матушевський); М. Демелем і К. Зухором культуру здоров'я було виділено з системи цінностей, що походять з фізичного та психічного, об'єктивного та суб'єктивного, індивідуального та суспільного здоров'я, що проявляється в гігієнічній організації середовища, свідомому регулюванні реляції людини – середовища, в режимі життя.

Вперше науковцями (А. Бароц, Х. Вентландтова, М. Демел, Г. Матушевський, К. Пухальський, З. Яворський) було порушено питання формування культури здоров'я студентів – майбутніх вчителів та виділено основні компоненти її формування (вдосконалення фізичного та психічного здоров'я; співвідношення волі та певних спонукань людини у застосуванні принципів гігієни та запобігання захворюванням; пробудження позитивної заінтересованості справами здоров'я).

Визначено, що як і на попередньому етапі, вирішенню проблеми формування культури здоров'я сприяли шкільні навчальні предмети, у змісті яких було виділено здоров'яформуючі компоненти такі як формування правильної постави тіла, формування знань та уявлень про здоров'я особистості, свідоме ставлення до різних видів своєї поведінки і діяльності тощо. Введення нового факультативного курсу «Підготовка до життя в сім'ї» (з 1973/74 навчального року), було спрямовано на посилення ролі школи в проведенні статевого виховання і її тісного контакту з сім'єю, що сприяло формуванню шляхів збереження морального і фізичного здоров'я молодого покоління.

На відміну від попереднього етапу під час навчальної діяльності було значно підвищено рівень та частоту проведення рекреаційних заходів (гімнастика перед

заняттями для учнів початкової школи та фізкультхвилинки під час уроків для учнів всіх класів), які попереджали розумове й фізичне перенавантаження школярів. Основними формами проведення були проведення ігор, спортивних змагань та фізичних вправ на великих перервах і в режимі продовженого дня, де вправи добиралися відповідно до вікових та індивідуальних можливостей школярів. Однак, у 80-х рр. у більшості шкіл припинилось проведення таких заходів.

У позакласній діяльності школярів позитивний вплив на формування культури здоров'я продовжували відігравати години класного керівника, форми проведення яких вже було розділено за рівнями шкіл. Так, для школярів молодших класів переважали проведення циклів бесід на теми оздоровчого спрямування, зміст яких сприяв розвитку адаптаційних можливостей дітей, формуванню потреби у здоровому способі життя, формуванню пріоритетного ставлення до власного здоров'я, удосконаленню фізичних якостей, писалися твори-роздуми, проводився конкурс малюнків про здоров'я. Для школярів старших класів – проводився цикл бесід та лекцій, що сприяли вдосконаленню комунікативних навичок, формуванню здорової особистості, формуванню психологічної культури особистості, розвитку самопізнання.

За підтримки шкільної служби здоров'я у школах систематично проводилися виховні години, пов'язаних із здоров'язбереженням школярів. Так, значний інтерес та популярність викликали у школярів усіх класів заняття у спортивних секціях, які почали активно розвиватися завдяки впровадженій Міністерством освіти і вищої школи в 1974 р. Концепції подальшого розвитку фізичного виховання школярів. Позитивну роль відігравали й Шкільні спортивні клуби, що сприяли розвитку масовості занять спортом та організації спортивних змагань серед учнівської молоді.

Аналіз архівних матеріалів та педагогічної літератури засвідчив, що протягом 70-80-х рр. ХХ століття позашкільна діяльність почала майже повністю повторювати зміст позашкільної діяльності Радянського Союзу. Однак уже наприкінці 80-х рр. діяльність та існування більшості закладів позашкільного навчання школярів знизилася, а деякі заклади взагалі було зачинено.

Слід відмітити позитивний вклад, зроблений Федерацією Союзу Соціалістичної Польської Молоді у розвиток здорового молодого покоління країни у період 1976–1980 рр., який за своєю структурою нагадував Радянський Всесоюзний Ленінський комуністичний союз молоді (ВЛКСМ). Окрім спортивно-оздоровчих заходів Федерацією приділялася увага й організації відпочинку молоді. Так, спортивно-рекреаційні, туристичні та культурні заходи проводилися для двох груп школярів: перша група – шкільна молодь, якій за станом здоров'я заборонено мати великі фізичні навантаження, друга – фізично здорові діти. Відтак перша група брала участь в організації культурних та організаційних заходів під час проведення спортивно-оздоровчих естафет (створювали плакати підтримки учасників, станції відпочинку тощо), друга група брала участь у бігових марафонах («Забіг Судети» (гори в Південно-Західній Польщі й Північній Чехії), «Забіг Бещади» (гори в Польщі та Україні, західна частина Східних Бескидів), «Селянський літній забіг»).

Однією з активних форм позашкільної діяльності школярів залишилися шкільні табори та краєзнавчий туризм, основною функцією яких була фізична рекреація та

оздоровчий відпочинок. У свою чергу, Союзом польського харцерства було налагоджено зв'язок із країнами Європи, Азії та Америки, що дозволило Польщі ще більше зарекомендувати себе у світі Харцерства (в інших країнах – скаутства) та провести масштабні туристично-рекреаційні заходи.

Як і на попередньому етапі, важливе місце в системі виховання дітей шкільного віку відводилося ролі родини у формуванні здорової дитини, духовному вихованню та розвитку дитини в родині, формуванню та визнанню культури в житті людини, формуванню вмінь правильно аналізувати й оцінювати власну поведінку. Відбулося посилення функції родини як напряму державної політики, запровадження цілеспрямованої взаємодії школи і родини. Так, Міністерством освіти і виховання та Міністерством здоров'я і соціальної опіки було прийнято «Директиви в справі впровадження основ здоров'язберігаючої освіти серед батьків дітей, які навчаються у дитячому садочку та школі» (1983 р.), у яких згадувалося про необхідність систематичного проведення педагогічного всеобучу батьків в галузі здоров'язбереження дітей із залученням Товариства розвитку родини та служби здоров'я. У свою чергу, просвітницька діяльність батьків була доповнена появою «Програми для батьків шкіл мікрорайону», зміст якої було спрямовано на формування в батьків психолого-педагогічних знань у формі бесід, дискусій, лекцій, використовувалися форми групової роботи (елементи соціально-психологічного тренінгу, малювання, сюжетні і психотехнічні ігри та вправи, колективні ігри на співпрацю), формування педагогічної культури батьків, зацентровано увагу на ролі емоцій в житті людини, які є важливим елементом здорового сімейного середовища та сімейного виховання.

Таким чином, цей етап характеризується визнанням на державному рівні проблеми формування культури здоров'я школярів. Вперше з'являються нормативні документи, які містять у своїх назвах термін «здоров'язберігаюче виховання» та «здоров'язберігаюча освіта». Це дало поштовх до впровадженню у практику терміну «культура здоров'я», який стає часто вживаним.

Третій етап (1991–2004 рр.) визначається як етап розвитку проблеми формування культури здоров'я школярів як системи на гуманістичних засадах, що зумовлювалося реорганізацією усієї шкільної системи освіти, посиленням уваги держави до питання здоров'язбереження школярів, визнання того, що здоров'язберігаюче навчально-виховне середовище формується навколо особистості школяра. Нижня межа цього етапу співвідноситься із розпадом СРСР, що зумовило процес відродження польської національної духовності та традицій, формування нової системи освіти та спрямуванням світоглядів на європейський рівень. Верхня межа етапу – вступом Польщі до Європейського Союзу.

Характерними ознаками цього етапу стало приєднання Польщі до європейської спільноти (1991 р.), міжнародних організацій із питань охорони здоров'я (ВООЗ, UNISEF, UNESCO) та міжнародних європейських програм, зокрема «Health 21: the health for all policy frame work for the WHO European Region» («Здоров'я21: основи політики досягнення здоров'я для всіх у Європейському регіоні ВОЗ»), «Health is Wealth» («Здоров'я це благополуччя»), метою яких було покращення здоров'я, скорочення нерівності щодо здоров'я, зміцнення охорони здоров'я людини. Це

зумовило спрямування шкільної системи освіти на забезпечення здорового майбутнього покоління держави та орієнтації навчання й виховання на формування здоров'язберігаючих вмінь і навичок школярів. Як результат, у школах країни відбулася предметна побудова навчального плану (стандартний рівень та допоміжний навчальний матеріал, що виходить за рамки стандарту), організовано міжпредметні зв'язки (міжпредметні модулі) усередині циклів гуманітарних або природознавчих дисциплін, забезпечено організацію допоміжної діяльності психологів та логопедів, консультантів з фаху, лікарів, соціальних працівників, на території шкіл та позашкільних установ організовано психолого-педагогічні консультації, а також різні форми допомоги (профілактика проблем дітей і молоді, сприяння ефективності навчання, проведення оздоровчого виховання, заняття терапевтичного спрямування, заняття з психологічної освіти для дітей і батьків).

Окрім цього, Польщею прийнято ряд програм, що мали цілеспрямований виховний вплив на формування культури здоров'я та здорового способу життя школярів (Національна програма здоров'я, 1997 р., Національна програма профілактики та розв'язання проблем з алкоголем на 2000-2005 рр., 1997 р., Державна програма пропаганди здоров'я, 1994 р., Програма з охорони здоров'я особистостей, що вживають тютюнові вироби, 1996 р., Державна програма протидії наркоманії на 1999-2001 рр., 1997 р., Державна програма попередження ВІЛ, опіка на ВІЛ інфікованими та хворими на СНІД на 1999-2003 рр.). Результати діяльності за цими програмами відображено в щорічних звітах та концепціях, а саме: «Konsercja i strategie szkoły promującej zdrowie» («Концепція і стратегія школи пропаганди здоров'я»), «Raport o reformie szkolnej 1991-1993» («Рапорт про реформу шкільну 1991-1993»), «Reforma systemu edukacji. Szkolnictwo ponadgimnazjalne», 2000 («Реформа системи освіти. Шкільництво понадгімназійне»), «Health in the European Union: Trends and Analysis» («Здоров'я у Європейському Союзі: Напрями та Аналіз»), «Polish Youth Strategy for the years 2003-2012» («Стратегія польської молоді на роки 2003-2012»), «Konsercja promocji zdrowia» («Концепція пропаганди здоров'я»).

Важливим досягненням даного етапу стала зміна авторитарного підходу в освіті на суб'єктно-суб'єктний підхід; відхід від застарілої дидактики (зменшення ролі методів присвоєння знань школярами на користь методів, що активізують школяра в процесі навчання та виховання; обмеження колективних форм на користь диференційованого індивідуального навчання; використання інтересних дидактичних засобів, що представляють можливість безпосереднього пізнання та подолання вербалізму в навчанні); розробка нової теорії виховання (створення відповідного клімату в школі, перетворення школи в місце, де культивуються загальнолюдські цінності, переорієнтація учнів з «мати» на «бути», концентрація уваги на суспільно значущих завданнях і конкретних діях, а не тільки на особистості вихованця, можливість вибору альтернативних рішень); появи гуманістичних освітніх ідей (здорового конструктивного стилю взаємовідносин у педагогічному колективі, співробітництва й партнерства в школі між школярем і вчителем у процесі виховання); поява принципу загального плюралізму (право вибору власного шляху розвитку), принципу загального компромісу, принципу діалогу; визначення особистості школяра як основного суб'єкту навчально-виховної діяльності

(професійна психолого-педагогічна допомога учням та різні форми допомоги (профілактика проблем дітей і молоді, сприяння ефективності навчання, проведення оздоровчого виховання, заняття терапевтичного спрямування, заняття з психологічної освіти для дітей і батьків).

Орієнтація національної системи освіти Польщі на збереження і зміцнення здоров'я школярів, формування культури здоров'я, виховання дбайливого ставлення до власного здоров'я та здоров'я оточуючих сприяло зародженню в країні напрямів педагогічних досліджень на основі концепцій провідних науковців ХХ століття з переосмисленням їхнього досвіду, що лягли в основу впровадженої в країні здоров'язберігаючої освіти: організація здоров'язберігаючого освітнього середовища (К. Божуцька-Сіткевіч, Т. Вільямс, Б. Воунаровська, К. Комосинська, Н. Міллер, Л. Новак, Б. Потоцька, Е. Сирек) та виділення основних факторів ризику / загроз для здоров'я (Б. Йенсен, Й. Карський, Б. Лукас, В. Сімовська, З. Яворський), формування соціального здоров'я (Б. Брозовська, Й. Громадська-Островська, Є. Мієлчарек-Панкевич) та екологічної культури школярів (А. Бандзаревіч, М. Барановська, А. Роман, З. Чесельська).

Як було визначено на попередніх етапах, гігієнічне та фізичне виховання були найважливішими складниками формування культури здоров'я школярів. Однак, протягом 90-х рр. ці два складники культури здоров'я не були доповнені новими дослідженнями, але міцно закріпилися в сфері здоров'язберігаючого освітнього середовища, як невід'ємні його компоненти.

Водночас було збільшено кількість досліджень проблеми формування культури здоров'я школярів у родинному середовищі (Х. Кудак, М. Ліпська-Лібрахова, З. Миславський, А. Пасевич, Х. Ровід, К. Скальна, М. Ханська), особливостей медико-санітарного виховання в родині (З. Скужинський, Дж. Уільямс), формування системи цінностей у родині (Й. Драбик, З. Цендровський, З. Чапліцький).

Етап, що розглядається, відзначився розширенням та змістовним наповненням терміну «формування культури здоров'я», а саме: «сприяння здоров'ю» (піклування про власне здоров'я і здоров'я суспільства загалом, за А. Кравацьким; усвідомлення і визначення власних оздоровчих проблем; мистецтво адаптації в соціумі і заохочення людини до створення і розвитку здоров'язберігаючого середовища за Б. Воунаровською); «формування здорового способу життя», «формування відповідального ставлення до здоров'я»; «популяризація здорового способу життя».

Слід наголосити, що значне досягнення у формуванні культури здоров'я школярів мала Європейська мережа шкіл сприяння здоров'ю (ЄМШСЗ), якою було впроваджено концептуальні положення здоров'язберігаючої педагогіки у навчально-виховний процес. Серед основних завдань шкіл виділено такі: створення широкого погляду на здоров'я; надання школярам інструментів, які дозволять їм зробити вибір на користь здоров'я; забезпечення здоров'язберігаючого середовища не тільки для школярів, а й для вчителів та батьків; забезпечення «розуміння» всіма суб'єктами навчально-виховного процесу «реальної цінності здоров'я». Відзначимо, що зміст навчання передбачав організацію навчально-виховного процесу (тривалість занять і перерв); створення сприятливого психологічного мікроклімату (стиль спілкування вчителя й учня), добір методів та форм навчання; підтримання санітарно-гігієнічних

умов (провітрювання приміщення, температурний режим тощо); урегулювання рухового режиму дітей (з огляду на їхні вікові особливості); забезпечення раціонального харчування; впровадження медичного контролю та оздоровчих процедур; виховання культури спілкування між учнями, організація відповідної позаурочної роботи.

Діяльність шкіл сприяння здоров'ю була спрямована на досягнення високого рівня освіти та водночас збереження здоров'я учнів. На різних етапах розвитку ЄМШСЗ було проведено ряд конференцій та видано нормативно-правові документи щодо особливостей її діяльності, у яких підкреслюється важливість здоров'я, зокрема Концепція «Європейська мережа шкіл сприяння здоров'ю» (1990 р.), «Заява щодо проблем створення сприятливого для здоров'я середовища» (1991 р.), «Люблінська хартія з реформування охорони здоров'я» (1996 р.), Резолюція першої конференції ЄМШСЗ «Школа сприяння здоров'ю – інвестиція в освіту, здоров'я та демократію» (1997 р.), Джакартська декларація про сприяння здоров'ю (1997 р.), «Здоров'я – 21: основи політики досягнення здоров'я для всіх у Європейському регіоні» (1998 р.). Створено громадські організації, зокрема Асоціації зі сприяння здоров'ю дітей, підлітків, молоді, батьків і вчителів, спрямовані на виконання програми «Zdrowe Miasto»; Журналістська асоціація зміцнення здоров'я в реалізації проекту «Зупинити СНІД»; Асоціація із заохочення охорони здоров'я в реалізації програм профілактики карієсу зубів; Польське товариство здорового способу життя та охорони продовольства; Коаліція зі зміцнення психічного здоров'я; «Академія здорового способу життя».

Характерними особливостями вирішення проблеми формування культури здоров'я школярів у процесі навчання були такі:

- доповнення предметів оздоровчого спрямування («Фізичне виховання», «Біологія», «Мистецтво», «Етика», «Знання про суспільство», «Природа») міжпредметними зв'язками (наприклад «Виховання для здоров'я» у курсі «Фізичного виховання»); поява нових предметів – «Валеологія» та «Сімейне виховання»;
- упровадження нової програмної освітньої сітки до всіх шкіл – «Здоров'язберігаюча освіта для основної школи та гімназії», якою було окреслено методи та напрями дидактичної діяльності школи щодо здоров'язберігаючого виховання з погляду на різноманітність потреб і оздоровчих проблем у різних середовищах; упровадження програм «Здоров'язберігаюче виховання в школі» для школярів початкової та основної школи у формі міжпредметної сітки, «Середовищна програма здоров'язберігаючого виховання в школі» у формі лекцій;
- проведення факультативних занять у вигляді рекреаційних і спортивних занять, рухливих і спортивних ігор, коригуючої гімнастики та лікувальної фізкультури, плавання, аеробіки, художньої або спортивної гімнастики, туризму;
- уведення позаурочних спортивно-рекреаційних занять (по 5-6 годин на тиждень);
- створення посади координатора шкільного виховання, який відповідав за зміцнення здоров'я школярів через знання й навички на різних навчальних предметах, узгодження реалізації додаткових навчальних програм, взаємодія вчителів із шкільними медичними сестрами, шкільним психологом та іншими організаціями.

На відміну від попередніх етапів, протягом цього етапу було значно обмежено виховну функцію школи, що призвело до порушення вже сформованої рівноваги між навчальною та виховною функціями. Було повністю ліквідовано години класного керівника, які до 90-х рр. зарекомендували себе дієвим засобом формування у школярів знань і навичок культури здоров'я, здорового способу життя, наукового світогляду, моральної поведінки. Програми, які розроблялися та реалізовувалися в навчальних закладах протягом попередніх десятиліть було змінено на вузькопрофільні, зокрема боротьби зі СНІДом та ВІЛ-інфекціями, запобігання тютюнопаління та алкоголізму школярами, екологічні програми («Чисте повітря навколо нас»), запобігання розвитку явища соціальної патології дітей і молоді та інші. Проте результативність такого роду виховної роботи залежала від ініціативності самих учителів та активної роботи шкільного педагога, який був відповідальним за впровадження даних програм, а також став посередником між школярем, школою, родиною та навколишнім середовищем. Поза межами школи існували професійно-виховні консультації, профілактично-виховні клуби, центри соціотерапії, сезонні табори та молодіжні рухи (молодіжний рух «Монар», «школи життя»).

Таким чином, характерною ознакою цього етапу є вплив суспільно-політичної ситуації, що пов'язана з початком розпаду країн так званого «соціалістичного табору». Це сприяло піднесенню та поширенню національно-патріотичних настроїв у суспільстві, що не могло не вплинути і на систему гуманістичних цінностей та відродження національної духовності та традицій. Саме у цей період набуває особливого значення формування «культури здоров'я» школярів, що відображується у впровадженні здоров'язберігаючої освіти та створенні здоров'язберігаючого освітнього середовища в усіх загальноосвітніх закладах країни. Спрямування шкільної освітньої політики Польщі на європейський вимір, приєднання до міжнародних європейських програм із здоров'язбереження школярів, з одного боку, вимагали від країни змінити зміст освіти та стратегію виховання, спрямувавши її на впровадження здоров'язберігаючої освіти. З іншого боку, на фоні зменшення кількості суттєвих досліджень щодо проблеми формування культури здоров'я школярів та її складових, активного розвитку набули дослідження питань соціального та психологічного здоров'я школярів, формування їхньої екологічної культури та виховання дитини у здоровому родинному середовищі.

У четвертому розділі – «Використання досвіду формування культури здоров'я школярів Республіки Польща у сучасній українській школі» - зроблено порівняльний аналіз шляхів формування культури здоров'я школярів у польських та українських школах, окреслено перспективи творчого використання позитивного досвіду формування культури здоров'я школярів Польщі у сучасних умовах України.

Аналіз українських освітніх документів (Національна доктрина розвитку освіти в Україні XXI століття, Загальнодержавна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року, Концепція державної політики у сфері здійснення контролю над тютюном, 2001 р., Концепція формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя дітей та молоді, 2004 р., Концепція Державної програми «Здорова дитина» на 2008-2017 рр., Концепція розвитку освіти України на період 2015-2025 рр., Національна стратегія розвитку

освіти в Україні на період до 2021 року, Міжгалузева комплексна програма «Здоров'я нації» на 2002-2011 рр., Загальнодержавна програма «Здоров'я – 2020: український вимір» та інші) доводить, що державою особлива увага приділяється особистості школяра та шляхам формування й збереження його здоров'я. Визначено, що державна освітня політика України спрямована також на пропаганду здорового способу життя школярів, тим самим стимулюючи їх до формування культури здоров'я. До того ж, сформованість навичок здорового способу життя як результат освіти проголошено в загальних критеріях оцінювання навчальних досягнень учнів (наказ МОН України від 05.05.08 № 371), де зазначено, що метою навчання повинні бути сформовані здоров'язбережувальні компетентності, як загальна здатність, що базується на знаннях, досвіді та цінностях особистості.

Модернізація шкільної системи освіти України орієнтована на вступ до Європейського освітнього простору. Цей процес супроводжується зміною освітньої парадигми, а також суттєвими змінами в педагогічній теорії і практиці. Так, Україна бере активну участь у європейських та міжнародних програмах і проектах, метою яких є підвищення статусу освітньої сфери у формуванні здорового майбутнього покоління держави та впровадження основних аспектів здоров'язбереження школярів, визначених у програмах, у практику загальноосвітніх закладів країни («Молодь за здоров'я», «Молодь – за здоровий спосіб життя», «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді», «Європейське опитування учнівської молоді щодо вживання алкоголю та наркотичних речовин», «Розробка національної політики в сфері реалізації прав дітей, які живуть з ВІЛ», «Подолання епідемії ВІЛ/СНІД в Україні»). Відповідно до рекомендацій Європейської політики ВООЗ «Здоров'я для всіх на 21-ше століття», в Україні розроблено міжгалузеву комплексну програму «Здоров'я нації», аналогів якій не існує. Програма передбачає вагомий комплекс міжгалузевих дій, спрямованих на збереження і зміцнення здоров'я населення, підвищення народжуваності, зниження смертності, продовження активного довголіття і тривалості життя.

Незважаючи на посилену увагу України до проблеми формування культури здоров'я школярів, а також спрямованістю досліджень на розв'язання означеної проблеми, існують певні шкільні фактори ризику, що мають негативний вплив на здоров'я школярів, а саме: стресова педагогічна тактика, інтенсифікація навчального процесу, невідповідність методик і технологій навчання віковим та функціональним можливостям школярів, передчасний початок дошкільного систематичного навчання, невиконання елементарних фізіологічних та гігієнічних вимог до організації навчального процесу, функціональна неграмотність педагога у питаннях охорони та зміцнення здоров'я, масова безграмотність батьків у питаннях збереження здоров'я, часткове руйнування служб шкільного лікарського контролю, відсутність системи роботи з формування цінності здоров'я, здорового способу життя і культури здоров'я.

На основі проведеного аналізу джерельної бази польських на українських науковців визначено, що, як у Польщі, так і у школах України провідну роль у формуванні культури здоров'я школярів відіграють навчальна (шкільні предмети, які торкаються категорії здоров'я), позаурочна (основними формами якої є конкурси газет, малюнків, виготовлення буклетів, санбюлетенів, створення електронних

презентацій та фільмів із метою пропаганди здорового способу життя, місячники, Дні профілактики правопорушень тощо) та позашкільна діяльність (спортивні змагання, конкурси та естафети, екскурсії, діяльність у позашкільних освітньо-виховних закладах, залучення школярів до громадських організацій, перебування школярів у таборах).

Протягом багатьох століть як у Польщі, так і в Україні формувалася система заходів, спрямованих на розвиток виховної функції родини, а саме забезпечення підтримки, збереження і зміцнення здоров'я всіх учасників педагогічного процесу (школярів, педагогів, батьків). Так, в Україні основними видами роботи з батьками та підвищення їх педагогічних знань і навичок є класні батьківські збори, дні відкритих дверей в школах, психологічні та педагогічні тренінги і семінари, що проводяться відомими людьми країни, різного роду терапії для всієї родини (арттерапії) тощо. У свою чергу в Польщі діють Всезагальний варшавський університет для батьків, програмою якого передбачено курси родинного виховання, цикли бесід і лекцій, діяльність психологічних та виховних консультацій; суспільно-консультаційні пункти, функцією яких є профілактична (впровадження передових методів виховання) та виховна (вивчення причин асоціальної поведінки школярів у родині, школі та локальному середовищі). До того ж, в Польщі у формуванні духовного здоров'я школярів активну діяльність веде церква (костюл), у допомогу якому створено було мережу пасторальних консультацій (спеціалізованої форми духовної опіки, у процесі якої використовуються релігійні та психологічні знання у вирішенні проблем), які надають психологічну та соціальну підтримку та допомогу дітям шкільного віку.

Водночас порівняльний аналіз української та польської системи виховання школярів, в обох системах відсутні такі фактори, як навчання школярів культурним нормам в галузі здоров'я, сприяння в організації гармонійного способу життя, стимулювання здоров'ястворювальної активності, виховного ідеалу – здорової особистості з високим рівнем культури здоров'я, самоосвіта учителів.

Таким чином, і в Польщі і в Україні проблема формування культури здоров'я школярів є актуальною, однак має дещо різні методи, форми і засоби реалізації. У свою чергу проведене порівняльне педагогічне дослідження має важливу роль у вивченні накопиченого за межами держави досвіду як позитивного, так і негативного. У зв'язку із цим, детальне вивчення, гармонійне узгодження цінностей, інтересів, цілей та використання найкращих прикладів формування культури здоров'я школярів у національній системі освіти є затребуваним.

Вивчення теоретичних засад і досвіду реалізації проблеми формування культури здоров'я школярів Польщі протягом другої половини ХХ століття – початку ХХІ дозволило окреслити перспективи його впровадження в сучасну освітню практику українських шкіл, а саме:

- удосконалення змісту навчання шкільних дисциплін, що мають здоров'язбережувальну спрямованість (забезпечення матеріальної й науково-методичної бази, розробка нових наскрізних навчальних планів і програм, створення бібліотек або методичних кабінетів із науковими фільмами, забезпечення шкільних кабінетів аудіо-візуальними засобами); посилення рухової активності школярів за

рахунок впровадження спортивно-оздоровчих заходів, домінування занять рекреаційно-оздоровчого характеру над заняттями фізичної культури;

- поглиблення взаємодії школи з позашкільними (культурно-оздоровчими, туристсько-спортивними) навчально-виховними закладами (закріплення за кожною школою базового позашкільного закладу; планування й проведення спільної діяльності оздоровчого спрямування, забезпечення доступності позашкільної освіти для дітей з різних родин, охоплення дітей дозвіллевою діяльністю, навчити правильно організовувати вільний час з користю для здоров'я);

- налагодження спортивно-краєзнавчої діяльності школярів через відновлення діяльності тематичних таборів, позитивними сторонами яких є обмежений вплив соціального середовища, відновлення, збереження, компенсація здоров'я, розширення адаптивних можливостей організму, підвищення стійкості до впливу різноманітних факторів; організація особистісно-орієнтованого навчання з урахуванням індивідуальних фізичних, психічних, особистісних компонентів індивіда; діагностика рівня індивідуального здоров'я; організація системи корекційних і реабілітаційних заходів; підбір оптимальних педагогічних технологій та програм з урахуванням регіонального, соціального та екологічного середовища, а також вікових особливостей школярів;

- тісна співпраця школи з батьками, підвищення педагогічної культури батьків, їхньої відповідальності за життя й здоров'я дітей (створення методичних центрів та бібліотек, популяризація самоосвіти серед батьків);

- видання навчально-методичної літератури для вчителів, школярів та батьків із проблеми формування культури здоров'я, здорового способу життя.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми, яка вивчається. Перспективними вважаємо вивчення питань підготовки педагогів до реалізації завдань формування культури здоров'я школярів в Україні; порівняльного аналізу досвіду забезпечення навчально-виховного процесу студентів педагогічних вузів сучасними дидактичними засобами та їхньої готовності до впровадження основних засад формування культури здоров'я школярів.

ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів історико-педагогічного дослідження, аналіз джерельної бази дали підстави розглядати теоретичні засади та досвід формування культури здоров'я школярів Польщі у другій половині ХХ століття – початку ХХІ як органічну систему змісту культури, важливу складову системи освіти та сучасного історико-педагогічного пошуку.

1. На підставі аналізу психолого-педагогічної літератури встановлено, що проблема формування культури здоров'я школярів представлена освітянами за такими науковими напрямками, а саме: загальні проблеми навчання і виховання, новітні аспекти сучасної освітньої політики країни, основні тенденції розвитку здоров'язберігаючої освіти школярів (К. Боржуцька-Ситкевич, Д. Влодарек, К. Денек, Б. Курас, Ж. Тоеплиш, Й. Шемпрух); організація здоров'язберігаючого навчального процесу в освітньо-виховних закладах Польщі (Е. Бобшинська, Б. Воунаровська, А. Залевська-Мелер, Ч. Левіцький); аспекти формування культури здоров'я школярів, а саме «виховання здоров'я» або «навчання здоров'я» (А. Гавель,

М. Ковальський, А. Щепанік), «здоров'язберігаюча освіта» (Б. Воунаровська, Е. Жерська, Х. Кололо, Й. Мазур), «культура школи» (М. Гладиш, Е. Пухала, Т. Шкудларек); питання формування здорової особистості школяра через дослідження основних її складових – екологічне, гігієнічне та фізичне виховання (Й. Вельські, А. Залевська-Мелер, У. Керчак, Е. Коніуши, М. Конколевич, Т. Лісіцкі, Т. Машчак, М. Пулторак, Е. Сирек, З. Яворські); загальні питання проблеми підготовки майбутніх учителів до формування в школярів культури здоров'я (П. Блайет, Х. Вішневська-Слівінська, Й. Кміта, Ж. Слонська); соціальні питання формування здорової особистості (К. Божуцька-Сіткевич, І. Гембальчик, Б. Камінська-Буско, А. Краванські, П. Піотровський, Е. Роман); психологічні аспекти розвитку школяра (Й. Мазур, Б. Табак).

2. На основі ретроспективного логіко-системного аналізу встановлено, що проблема формування культури здоров'я школярів має історичний характер та залежить від рівня соціально-економічного та культурного розвитку суспільства в цілому на певному історичному етапі.

Визначено, що становленню питання формування культури здоров'я школярів у світовій педагогічній думці сприяли філософські роздуми Гіппократа, Галена, Платона, Аристотеля та Сократа щодо здоров'я особистості, на основі досліджень яких формувалися подальші уявлення про розвиток питання здоров'язбереження особистості школяра. Так, науковцями епохи Відродження було обґрунтовано оздоровчі функції гігієнічного та фізичного виховання дітей, а також створено педагогіку, зорієнтовану на індивідуальність; сформульовано принцип природовідповідності (Я.А. Коменський), висвітлено ідею загальнолюдського виховання через урахування психолого-фізіологічних особливостей школярів (А. Дістервег, Ф. Фребель). Важливе місце у формуванні здорової особистості школяра в умовах навчально-виховного закладу посіли так звані «нові школи» (Л. Гурліт, Дж. Дьюї, М. Монтесорі, Р. Штайнер).

Основою для дослідження розвитку проблеми формування культури здоров'я школярів у польській педагогіці стали перекладені польською мовою наукові твори видатних діячів Європи (Ф. Бекон, Р. Вольфганг, Т. Кампанелла) щодо особливостей виховання дітей шкільного віку. Уже у епохи Відродження та Просвітництва було закладено основи подальшого розвитку досліджуваного питання через розвиток фізичного виховання школярів (С. Петриці, Г. Пірамович, М. Рей, В. Очко). Дослідження впливу засобів фізичного виховання на формування здорової особистості школяра висвітлено М. Барановським, О. Буйвід, С. Карповичем, Є. П'ясецьким; користь рухливих ігор для здоров'я школяра – Г. Йорданом; концепцію лікарсько-гігієнічного огляду обґрунтовано С. Копчинським. Важливе значення відіграли існуючі в країні організації, якими виховувалося здорове покоління країни у патріотичному русі (організація літнього відпочинку для дітей незаможних батьків; Варшавське Гігієнічне Товариство; Інститут Дитячої Гігієни; Товариство Сирітських Гнізд та інші). Значний внесок у пропаганду рухової активності відіграло гігієнічне спрямування публікацій у ХІХ ст. (А. Бароц «Гімнастика з погляду свого впливу на утримання і відновлення здоров'я», Е. Супінський «Про гімнастику») та поширення видавничих центрів, які приділяли

значну увагу проблематиці фізичного виховання («Огляд педагогічний», «Здоров'я», «Огляд гімнастичний», «Сокіл», «Рух» та інші). Значний внесок у закладення основ формування культури здоров'я школярів було закладено Я. Корчаком (концепція поєднання педагогічних та медичних підходів), Х. Радлинською (поєднання соціальної, біологічної та медичної наук), С. Сосновським (пропагування оздоровчої функції школи), А. Кацпшаком (еволюція шкільної гігієни).

3. На основі розкриття методологічних підходів до дослідження проблеми формування культури здоров'я школярів (системний, антропологічний, культурологічний, компетентнісний, аксіологічний, особистісно-діяльнісний, салютогенетичний) уточнено суть понять *«культура здоров'я»* (складова частина базової культури особистості, яка відображує свідоме ціннісне ставлення людини до власного здоров'я, засноване на знаннях, уміннях та навичках із питань формування та зміцнення здоров'я, що підтримує стереотипно закріплену здоров'язберігаючу поведінку, яка визначає ошадливе ставлення до власного здоров'я та здоров'я оточуючих), *«формування культури здоров'я»* (процес формування цілісного свідомого ставлення до власного здоров'я, що виражається у повноцінному розвитку фізичних, духовних, психічних та соціальних складових здоров'я дитини, узгоджених та єдиних дій школи, родини і суспільства, підборі форм, засобів і методів навчання й виховання з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей розвитку дитини), *«здоров'язберігаюче виховання»* (поєднання основ гігієнічного виховання та фізичного виховання через розвиток навичок, що сприяють збереженню та вдосконаленню здоров'я, розвитку позитивного інтересу до формування власного здоров'я, підвищенню вимог до себе щодо власної гігієни та гігієни оточуючих) та *«здоров'язберігаюча освіта»* (виховний та дидактичний вплив, координування всіх чинників розвитку особистості школяра, зокрема зміцнення та збереження здоров'я та формування культури здоров'я). Проаналізовано особливості формування культури здоров'я школярів відповідно до їх вікових особливостей розвитку.

4. Ураховуючи соціальні, ідеологічні та культурні процеси розвитку Польщі, обґрунтовано етапи та провідні тенденції вирішення проблеми формування культури здоров'я школярів у другій половині ХХ – початку ХХІ століття, а також узагальнено досвід реалізації питання формування культури здоров'я школярів на кожному з визначених етапів.

І етап (1950-ті – 1960-ті рр. ХХ століття) представлено як етап становлення проблеми формування культури здоров'я школярів. Його суттєві ознаки зумовлювалися посиленням уваги держави до проблеми підвищення рівня здоров'я дітей та молоді у наслідок Другої світової війни та пошуком нових підходів до дослідження проблеми формування культури здоров'я школярів у різних напрямках. Він характеризувався активним розвитком наукових досліджень щодо формування культури здоров'я школярів у різних напрямках (гігієнічне виховання, фізичне виховання, впливу загальних факторів освітнього середовища на здоров'я школярів та формування культури їхнього здоров'я; вплив вільного часу школярів на формування в них культури; формування здорової особистості школяра у позашкільних закладах, обґрунтування мети й завдань діяльності позашкільних закладів країни, структури й функцій робітників позашкільних закладів;

використання технічних засобів навчання та їхній вплив на формування здорової особистості школяра), започаткуванням досліджень у галузі здоров'язберігаючої освіти та здоров'язберігаючого виховання школярів, посиленням уваги держави на проблему підвищення рівня здоров'я дітей та молоді (створення Державного закладу санітарної освіти, Департаменту позашкільного виховання, Департаменту оздоровчої освіти, Майстерні оздоровчого виховання), накопиченням та узагальненням теорії та досвіду формування культури здоров'я школярів через різні її складові. Практичному вирішенню проблеми формування культури здоров'я школярів сприяли предмети оздоровчого спрямування, позакласна виховна робота, діяльність шкільних організацій (шкільні предметні кола, Шкільний Спортивний Союз, світлиці, політінтернати, робота груп продовженого дня) діяльність позашкільних освітньо-виховних закладів країни (Йорданівські сади, Воеводські шкільні туристично-краєзнавчі центри, палаци молоді, молодіжні будинки культури та будинки культури дітей і молоді, молодіжні технічні станції, майданчики для ігор і забав), пропаганда педагогічних знань серед батьків.

II етап (1970-ті – 1980-ті рр. XX століття) визначається як етап визнання на державному рівні проблеми формування культури здоров'я школярів та упровадження в шкільну освіту ідеї здоров'язберігаючого виховання, чому сприяли формування нової провідної концепції розвитку системи шкільної освіти, надання оцінки відповідності змісту освіти здоров'ю школярів, інтенсивного розвитку науково-методичних засад формування культури здоров'я школярів. Цьому етапу були притаманні такі особливості: охоплення дітей шкільною системою освіти, зміцнення позицій здоров'язберігаючого виховання в системі шкільної освіти, співпраця Міністерства здоров'я і суспільної опіки та Міністерства освіти і виховання, доповненням досліджень попередньо визначених складових формування культури здоров'я школярів, розробка та впровадження авторських програм із здоров'язберігаючого виховання, розширення категорійного апарату («педагогіка здоров'я»). Практичний бік проблеми формування культури здоров'я школярів було доповнено введенням рекреаційних заходів під час навчальної діяльності школярів, підвищенням рівня фізичного виховання школярів через активну діяльність Федерації Союзу Соціалістичної Польської Молоді; підвищення просвітницької діяльності батьків та їхньої співпраці зі школою та костьолом.

III етап (1991–2004 рр.) визначається як етап розвитку проблеми формування культури здоров'я школярів як системи на гуманістичних засадах, що зумовлювалося реорганізацією усієї шкільної системи освіти, посиленням уваги держави до питання здоров'язбереження школярів, визнання того, що здоров'язберігаюче навчально-виховне середовище формується навколо особистості школяра. Нижня межа цього етапу співвідноситься із розпадом СРСР, що зумовило процес відродження національної духовності та традицій, формування нової системи освіти та спрямуванням світоглядів на європейський рівень. Етап відрізнявся домінуванням практичної частини етапу над теоретичною. Так, з одного боку, спрямування шкільної освітньої політики Польщі до європейського рівня, приєднання до міжнародних європейських програм із здоров'язбереження школярів, вимагали від країни змінити зміст освіти та стратегію виховання, спрямувавши її на впровадження

здоров'язберігаючої освіти. З іншого боку, зменшення кількості суттєвих досліджень щодо проблеми формування культури здоров'я школярів та її складових, та розширення наукового поля досліджень питань соціального та психологічного здоров'я школярів, формування їхньої екологічної культури та виховання дитини у здоровому родинному середовищі. Характерними особливостями реалізації питання формування культури здоров'я школярів стали такі: доповнення предметів оздоровчого спрямування міжпредметними зв'язками, впровадження програм із здоров'язберігаючого виховання школярів на усіх ланках освіти, проведення факультативних занять у вигляді рекреаційних і спортивних занять, рухливих і спортивних ігор, коригуючої гімнастики та лікувальної фізкультури, плавання, аеробіки, художньої або спортивної гімнастики, туризму; обмежено виховну функцію школи, натомість створено професійно-виховні консультації, профілактично-виховні клуби, центри соціотерапії, сезонні табори та молодіжні рухи.

5. До основних шляхів творчого використання досвіду формування культури здоров'я школярів Польщі в досліджуваний період в умовах сучасної української школи віднесено: удосконалення змісту навчання шкільних дисциплін, що мають здоров'язберігаючу спрямованість; домінування занять рекреаційно-оздоровчого характеру над заняттями фізичної культури, посилення рухової активності школярів за рахунок впровадження спортивно-оздоровчих заходів; налагодження спортивно-краєзнавчої діяльності школярів через відновлення діяльності тематичних таборів; поглиблення взаємодії школи з позашкільними навчально-виховними закладами; налагодження співпраці школи з батьками, підвищення педагогічної культури батьків, їхньої відповідальності за життя й здоров'я дітей; видання навчально-методичної літератури для вчителів, школярів та батьків із проблеми формування культури здоров'я, здорового способу життя.

Список опублікованих праць за темою роботи

Наукові праці, у яких опубліковано основні результати дослідження:

1. Єрмакова Т. Формування культури здоров'я школярів у Польщі: теорія та практика / Т. Єрмакова. – Х. : Printhouse, 2016. – 364 с.
2. Єрмакова Т. Формування здоров'я особистості в умовах навчального закладу: навч. посібник / Т. Єрмакова, Ю. Бойчук, К. Васил'єва, Л. Гринь, О. Іонова та ін. / [за заг. ред. Єрмакова С.С.]. – Х. : ХДАДМ, 2011. – 132 с. – (0,9 ум. друк. арк.).
3. Єрмакова Т. Методичні рекомендації з дисципліни «Педагогіка та психологія вищої школи» для аспірантів ВНЗ мистецького спрямування / Т. Єрмакова, О. Гончар. – Х. : ХДАДМ, 2015. – 24 с. (0,75 ум. друк. арк.).
4. Єрмакова Т. Формирование рекреационной культуры здоровья / Физическая рекреация в условиях современной цивилизации: учеб. пособ. в 3-х томах. Формирование рекреационной культуры здоровья / Т. Єрмакова, В. Зайцев, Н. Олейник, В. Гостищев и др. – Х. : Стильиздат, 2012. – Т.1. – 512 с. – (3,75 ум. друк. арк.).
5. Єрмакова Т. Особенности формирования культуры здоровья школьников в условиях здоровьесберегающего образования (на примере Польши) / Т. Єрмакова,

Б. Дих // Problemy kultury fizycznej – aspekty ekonomiczne, prawne, pedagogiczne. – Bydgoszcz : Akademia Nauki i Sportu, 2015. – P. 148-158. (0,4 у.д.а.).

6. Єрмакова Т. Формирование культуры здоровья будущего учителя в польских учебных заведениях / Т. Єрмакова // Физическое воспитание студентов : сб. научн. статей. – Х. : ХГАДИ, 2014. – № 5. – С. 14-19.

7. Єрмакова Т. Виховання дітей у польській сім'ї у контексті формування культури здоров'я / Т. Єрмакова // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : зб. наук. пр. – Х. : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2014. – № 11. – С. 17-22.

8. Єрмакова Т. Авторські школи у формування культури здоров'я школярів (історичний аспект) / Т. Єрмакова // Молодіжний науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Фізичне виховання і спорт : журнал. – Луцьк : СХУ імені Лесі Українки, 2013. – Вип. 12. – С. 13-17.

9. Єрмакова Т. Аксіологічний підхід до формування культури здоров'я школярів / Т. Єрмакова // Педагогіка та психологія : зб. наук. пр. – Х. : «Щедра садиба плюс», 2015. – Вип. 47. – С. 301-307.

10. Єрмакова Т. Використання сучасною школою досвіду формування здорового способу життя старшокласників (друга половина ХХ століття) / Т. Єрмакова // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : зб. наук. пр. – Х. : ХДАДМ, 2010. – № 11. – С. 34-38.

11. Єрмакова Т. Індивідуалізація формування культури здоров'я школярів у польських школах / Т. Єрмакова // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : зб. наук. пр. – Х. : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2015. – № 1. – С. 29-33.

12. Єрмакова Т. Основи формування культури здоров'я школярів у навчальній діяльності (історичний аспект) / Т. Єрмакова // Теорія та методика навчання та виховання : зб. наук. пр. – Х. : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2016. – Вип. 39. – С. 47-54.

13. Єрмакова Т. Особливості формування культури здоров'я школярів в Польщі: історичний аспект / Т. Єрмакова // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : зб. наук. пр. – Х. : ХДАДМ, 2014. – № 6. – С. 16-20.

14. Єрмакова Т. Оцінка функціональної, координаційної і силових підготовленості хлопців 7-8 класів / Т. Єрмакова, О. Іващенко // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : зб. наук. пр. – Х. : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2015. – № 9. – С. 20-25. (0,3 у.д.а.).

15. Єрмакова Т. Педагогічні аспекти використання школярами вільного часу із користю для здоров'я / Т. Єрмакова // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології : зб. наук. пр. – Херсон : ХНТУ, 2015. – Вип. 1 (12). – С. 31-34.

16. Єрмакова Т. Педагогічні погляди Януша Корчака щодо формування здорової особистості / Т. Єрмакова // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у

сучасному суспільстві : зб. наук. пр. – Луцьк : СНУ імені Лесі Українки, 2014. – Вип. 1(25). – С. 8-11.

17. Єрмакова Т. Погляди мислителів періоду античності щодо формування здорової особистості / Т. Єрмакова // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури : зб. наук. пр. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – Вип. 5 (48). – С. 45-49.

18. Єрмакова Т. Розвиток ідеї формування культури здоров'я особистості у світовій педагогічній думці / Т. Єрмакова // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : зб. наук. пр. – Х. : ХДАДМ, 2014. – № 4. – С. 8-12.

19. Єрмакова Т. Роль і значення «шкіл здоров'я» у формуванні світогляду школярів / Т. Єрмакова // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві : зб. наук. пр. – Луцьк : ВУН імені Лесі Українки, 2012. – № 3 (19). – С. 203-207.

20. Єрмакова Т. Роль шкільних предметів оздоровчого спрямування у формуванні та збереженні здоров'я школярів сучасної школи / Т. Єрмакова // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури : зб. наук. пр. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. – Вип. 12 (39). – С. 34-39.

21. Єрмакова Т. Структурна модель внутрішньогрупової динаміки рухової підготовленості хлопчиків 6-10 років / Т. Єрмакова, О. Іващенко // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : зб. наук. пр. – Х. : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2015. – № 10. – С. 24-32. (0,3 у.д.а.).

22. Єрмакова Т. Формування здорового способу життя школярів через призму фізичного виховання поза межами школи (історичний аспект) / Т. Єрмакова // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : зб. наук. пр. – Х. : ХДАДМ, 2010. – № 6. – С. 36-40.

23. Єрмакова Т. Формування культури здоров'я учнів як складова частина педагогічного процесу в школі / Т. Єрмакова // Молодіжний науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Фізичне виховання і спорт : журнал. – Луцьк : СНУ імені Лесі Українки, 2015. – Вип. 17. – С. 96-101.

24. Єрмакова Т. Формування культури здоров'я школярів у загальноосвітньому закладі / Т. Єрмакова // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт : зб. наук. пр. – Чернігів : ЧНПУ, 2013. – Вип. 112. – Т. 3. – С. 194-198.

25. Єрмакова Т. Формування культури здоров'я школярів у позанавчальній діяльності (на прикладі Польщі 50-х років) / Т. Єрмакова // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології : наук. журн. – Суми: СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2015. – № 9 (53). – С. 90-97.

26. Iermakova T. Characteristics of body posture in the saggital plane and fitness of the first-form pupils from rural areas / T. Iermakova, H. Zukowska, M. Szark-Eckardt, R. Muszkieta // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного

виховання і спорту : зб. наук. пр. – Х. : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2014. – № 7. – С. 50-60. (0,2 у.д.а.).

27. Iermakova T. Health culture of schoolchildren in the context of the modern views of polish pedagogues [Електронний ресурс] / Т. Iermakova // Journal of health sciences : електронний журнал. – Radom : Radomska Szkoła Wyższa, 2013. – Vol. 3 (9). – Р. 489-502. – Режим доступу до журн.: <http://ojs.ukw.edu.pl/index.php/johs/issue/archive>

28. Iermakova T. The peculiarities of work of the European network of health promoting schools (comparative analysis) / Т. Iermakova // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : зб. наук. пр. – Х. : ХДАДМ, 2013. – № 10. – С. 87-90.

29. Yermakova T. Discriminant analysis as method of pedagogic control of 9-11 forms girls' functional and motor fitness / Т. Yermakova, О. Ivashchenko, М. Cieślicka, R. Muszkieta // Journal of physical education and sport. – Romania : Publisher university of Pitesty, 2015. – Vol. 15 (issue 3). – Р. 576-581. (0,3 у.д.а.). (Видання, яке включене до бази Scopus)

30. Yermakova T. Discriminant analysis in classification of motor fitness of 9-11 forms' juniors / Т. Yermakova, О. Ivashchenko, М. Cieślicka, Н. Żukowska // Journal of physical education and sport. – Romania : Publisher university of Pitesty, 2015. – Vol. 15 (issue 2). – Р. 238-244. (0,2 у.д.а.). (Видання, яке включене до бази Scopus)

31. Yermakova T. Simulation as method of classification of 7-9th form boy pupils' motor fitness / Т. Yermakova, О. Ivashchenko, О. Khudolii, W. Pilewska, R. Muszkieta // Journal of physical education and sport. – Romania : Publisher university of Pitesty, 2015. – Vol. 15 (issue 1). – Р. 142–147. (0,3 у.д.а.). (Видання, яке включене до бази Scopus)

Наукові праці апробаційного характеру

32. Ермакова Т. Спортивные игры в коррекции уровня здоровья учащейся молодежи / Т. Ермакова, М. Чеслицка, В. Пилевска, М. Шарк-Ецкард // Материалы Междунар. научн.-практ. конф. [«Образование и социализация человека в современных условиях»], (Благовещенск, 28-29 ноября, 2013 г.). – Благовещенск : АмГУ, 2013. – С. 80-83. (0,2 у.д.а.).

33. Ермакова Т. Здоров'я як феномен культури / Т. Ермакова // Матеріали XIV Міжнар. наук.-практ. конф. [«Освіта і доля нації». Освіта, світоглядна культура, життєтворчість], (Харків, 11-12 жовтня 2013 р.). – Х. : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2013. – С. 112-114.

34. Ермакова Т. Здоров'язберігаючі компетентності у формуванні культури здоров'я особистості / Т. Ермакова // Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених і студентів [«Педагогічні технології формування культури здоров'я особистості»], (Чернігів, 11 квітня 2014 р.). – Чернігів: ЧНПУ імені Т.Г. Шевченка, 2014. – С. 20-22.

35. Ермакова Т. Оздоровче освітнє шкільне середовище як умова формування культури здоров'я / Т. Ермакова // Матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої 170-річчю з дня народження І.І. Мечникова [«Педагогіка здоров'я»], (Харків, 15 травня 2015 р.). – Х. : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2015. – С. 243-246.

36. Єрмакова Т. Досвід Польщі у формуванні культури здоров'я школярів сільської місцевості / Т. Єрмакова // Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. [«Здоров'я людини: теоретичні, практичні та методичні аспекти»], (Полтава, 12 листопада 2015 р.). – Полтава : Астроя, 2015. – С. 43-45.

37. Єрмакова Т. Педагогічні аспекти збереження і зміцнення здоров'я школярів / Т. Єрмакова // Матеріали ІХ Междунар. научн. конф. [«Проблеми и перспективы развития спортивных игр и единоборств в высших учебных заведениях»], (Белгород – Харьков – Красноярск, 8-9 февраля 2013 г.). – Харьков – Москва: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2013. – С. 127-129.

38. Єрмакова Т. Методи оздоровительного образования школьников и студентов / Т. Єрмакова, Р. Мушкета // Матеріали Х Междунар. научн. конф., посвященной 60-летию БГТУ им. В.Г. Шухова и 210-летию ХНПУ имени Г.С. Сковороды [«Физическое воспитание и спорт в высших учебных заведениях»], (Харьков, 23-24 апреля 2014 г.). – Х. : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2014. – Ч. 2. – С. 64-68. (0,4 у.д.а.).

39. Єрмакова Т. ЗМІ як один з основних чинників ФЗСЖ школярів: історичний аспект / Т. Єрмакова, О. Любушина, О. Решетняк // Матеріали ІV Междунар. научн. конф. [«Здоровьесберегающие технологии, физическая реабилитация и рекреация в высших учебных заведениях»], (Белгород-Красноярск-Харьков, 25-26 ноября 2011 г.). – Белгород-Красноярск-Харьков : БГТУ имени В.Г. Шухова, 2011. – С. 73-75. (0,2 у.д.а.).

40. Єрмакова Т. Методи формування здорового способу життя старшокласників: історичний аспект / Т. Єрмакова // Матеріали ІV Междунар. научн. конф. [«Здоровьесберегающие технологии, физическая реабилитация и рекреация в высших учебных заведениях»], (Белгород-Красноярск-Харьков, 25-26 ноября 2011 г.). – Белгород-Красноярск-Харьков : БГТУ имени В.Г. Шухова, 2011. – С. 76-78.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

41. Єрмакова Т. Школа як один із соціальних інститутів формування культури здоров'я школяра [Електронний ресурс] / Т. Єрмакова // Матеріали ІІ Міжнар. наук.-практ. конф. [«Когнітивні та емоційно-поведінкові фактори повноцінного функціонування людини: культурно-історичний досвід»], (Харків, 23-24 жовтня 2015 р.). – Х. : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2015. – С. 17-18.

АНОТАЦІЇ

Єрмакова Т.С. Теорія і практика формування культури здоров'я школярів у Польщі (друга половина ХХ – початок ХХІ століття). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Міністерство освіти і науки України. – Харків, 2016.

У дисертації з урахуванням суспільно-політичних, соціально-економічних, соціо-культурних і педагогічних чинників здійснено цілісний ретроспективний аналіз

розвитку ідей формування культури здоров'я школярів Польщі у другій половині ХХ – початку ХХІ століття. Окреслено історіографію проблеми формування культури здоров'я школярів. Простежено передумови становлення й розвитку ідей формування культури здоров'я школярів у світовій та польській педагогічній думці. Висвітлено методологічні підходи до дослідження проблеми формування культури здоров'я школярів, визначено термінологічно-поняттєвий апарат дослідження.

Науково обґрунтовано етапи та провідні тенденції вирішення проблеми формування культури здоров'я школярів у другій половині ХХ – початку ХХІ століття: перший етап (1950-ті – 1960-ті рр. ХХ століття) – етап становлення проблеми формування культури здоров'я школярів; другий етап (1970-ті – 1980-ті рр. ХХ століття) – етап визнання на державному рівні проблеми формування культури здоров'я школярів та упровадження в шкільну освіту концепцію здоров'язбережувального виховання; третій етап (1991– 2004 рр.) – етап розвитку проблеми формування культури здоров'я школярів як системи на гуманістичних засадах. Узагальнено зміст, форми, методи, напрями і засоби формування культури здоров'я з огляду на визначені етапи. Окреслено перспективи використання практики формування культури здоров'я школярів у сучасних умовах загальноосвітніх закладів України. Уведено до наукового обігу значну кількість невідомих і маловідомих архівних документів, окремих фактів та теоретичних положень, пов'язаних із розвитком ідей формування культури здоров'я школярів Польщі.

Ключові слова: культура здоров'я, формування, школярі, Польща, етапи, здоров'язбережувальне виховання.

Ермакова Т.С. Теория и практика формирования культуры здоровья школьников в Польше (вторая половина ХХ – начало ХХІ столетия). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Харьковский национальный педагогический университет имени Г.С. Сковороды, Министерство образования и науки Украины. – Харьков, 2016.

В диссертации на основе изучения архивных материалов, историко-педагогической литературы, нормативных документов, идей и концепций выдающихся педагогов представлен историко-педагогический и ретроспективный анализ развития идеи формирования культуры здоровья школьников Польши во второй половине ХХ – начале ХХІ столетия. Изучен и обобщен вклад прогрессивных общественных деятелей, ученых, педагогов, психологов, философов, социологов в развитии и формировании будущего молодого здорового поколения страны.

Подходы к формированию культуры здоровья личности базируются на изучении исторических аспектов понимания здорового образа жизни. На протяжении веков теоретические и практические навыки и знания в области формирования, сохранения и укрепления здоровья детей соответствовали возможностям каждого времени, постепенно совершенствуясь вместе с развитием общества. Так, достижения медицины (Гиппократ, Гален, Платон, Аристотель, Сократ) стали основой для развития идей формирования и сохранения здоровья личности сквозь призму гигиенического и физического воспитания (эпоха Возрождения).

Выявлено, что идеи становления здоровьесберегающего образования были заложены в концепциях педагогов Нового времени (Я.А. Коменский, Дж. Локк, Ж.Ж. Руссо), а также в период неогуманизма (А. Дистервег, Ф. Фребель). Важное место в развитии проблемы формирования здорового будущего поколения были представлены в «новых школах», идеи которых актуальны по сей день (Дж. Дьюи, М. Монтессори, Р.Штайнер).

Исторический подход позволил выявить, что во все исторические эпохи становления польского государства, идеи развития и формирования здорового поколения были также актуальными. На развитие педагогической мысли Польши большое влияние имели переведенные с других языков работы выдающихся деятелей Европы (Т. Кампанелла, Р. Вольфганг, Ф. Бекон). В частности, разработанные концепции выдающихся деятелей Польши в области здоровьесбережения детей школьного возраста (Г. Пирамович, А. Моджевский, Г. Йордан, Е. Пьясецкий, Х. Кучальская, Я. Корчак и другие) остаются актуальными и востребованными в наше время.

В работе на основе системно-деятельностного, культурологического, компетентностного, аксиологического, личностно-деятельностного, антропологического и салютогенетического подходов определены теоретические основы исследования проблемы формирования культуры здоровья школьников.

С учетом социально-политических, социально-экономических, социокультурно и педагогических критериев исследуемого периода обоснованы этапы и ведущие тенденции развития идей формирования культуры здоровья школьников Польши: первый этап (1950-е–1960-е гг. XX века) – этап становления проблемы формирования культуры здоровья школьников; второй этап (1970-е–1980-е гг. XX века) – этап признания на государственном уровне проблемы формирования культуры здоровья школьников и внедрения в школьное образование концепцию здоровьесберегающего воспитания, чему способствовали формирование новой ведущей концепции развития системы школьного образования, присвоение оценки соответствия содержания образования здоровью школьников, интенсивного развития научно-методических принципов формирования культуры здоровья школьников; третий этап (1991 – 2004 гг.) – этап развития проблемы формирования культуры здоровья школьников как системы на гуманистических принципах, характеризующийся реорганизацией всей школьной системы образования, усилением внимания государства к вопросу здоровьесбережения школьников, признание того, что здоровьесберегающая учебно-воспитательная среда формируется вокруг личности школьника.

Обобщен опыт реализации идей формирования культуры здоровья школьников. Раскрыты перспективы внедрения в современную образовательную практику Украины обобщенного опыта деятельности в области здоровьесбережения подрастающего поколения.

Ключевые слова: культура здоровья, школьники, Польша, формирование, этапы, здоровьесберегающее образование.

Yermakova T.S. Theory and Practice of Schoolchildren Culture of Health Formation in Poland (Second Half of XX – Beginning of XXI Century). – Manuscript.

Thesis for the Degree of Doctor of Pedagogical Sciences, Speciality 13.00.01 – General Pedagogy and History of Pedagogy. – Kharkiv G. S. Skovoroda National Pedagogical University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2016.

The thesis presents a comprehensive retrospective analysis of the ideas of health culture formation of schoolchildren of Poland in the second half of the XX - XXI century taking into account socio-political, socio-economic, socio-cultural and educational factors. Outlined historiography of the concept of “culture of health”. Traced prerequisites for the formation and development of ideas schoolchildren health culture in the world and Polish pedagogical thought. The methodological approaches to the study on a culture of health of schoolchildren, defined terminology and conceptual apparatus of investigation.

Scientific and reasonable steps leading trends solve the problem of a culture of health of students in the second half of the XX - XXI century: the first phase (1950-1960-ies XX century) - phase of development of a culture of health problems of pupils; the second phase (1970-1980-ies XX century) - a stage of active development of a culture of health problems Students affected deepening theoretical and practical part of the process of creating a culture of health, focus research in health saving growing generation intensification of research and innovation in educational practice; third phase (1990-2004) - stage of development of a culture of health problems like schoolboys on humanistic principles of the system, its approach to updating content and design school.

Overview content, forms, methods, directions and means creating a culture of health in view of the stage set. Prospects of using practice a culture of health of students in modern conditions of educational institutions of Ukraine. It was put to scientific use a large number of unknown and little known archival documents, some facts and theoretical positions related to the development of ideas of a culture of health of students in Poland.

Keywords: health culture, schoolchildren, Poland, formation, stages, health saving education.